

Etnografie jako národní věda

Petr Lozoviuk

Úvod

„Český národopis byl ve své podobě přelomu 19. a 20. století především zpracovaným německým akademickým importem“, konstatoval před časem současný ředitel Etnologického ústavu Akademie věd ČR Zdeněk Uherek.¹ Ten to výrok sice správně naznačuje, jaký zásadní význam mělo pro středoevropský (podobně jako pro skandinávský, jihoevropský a východoevropský) kontext formování etnografie v Německu,² na druhé straně by ale mohl vzbuzovat dojem, že se v případě české varianty etnografického myšlení jednalo o výlučné jednostranné ovlivňování české tradice západním sousem bez vlastních oborových zvláštností. Toto tvrzení však zastiňuje skutečnost, že specifická situace českých zemí v některých ohledech vedla k formování specifických podob etnografického „pohybu terénem“. Právě pohled na sudetoněmecké oborové variace nejen naznačuje, v jak úzkém vztahu český a německý národopis vůči sobě stály, jak se vzájemně ovlivňovaly a inspirovaly,³ ale také naznačuje, v čem se místní německý národopis lišil od říšskoněmeckého.

Jedním ze společných znaků české a německé podoby etnografického bádání v naší vlasti byla tendence chápat etnografii nejen jako vědu o národě, ale

¹ Zdeněk UHEREK, *Národopisci a sociokulturní antropologové v měnícím se prostředí*, in: Sociologický časopis 43, č. 1, 2007, s. 198.

² Skutečnost, že v Německu vykrystalizovaly dvě podoby této disciplíny, vedle „Volkskunde“ ještě i mimoevropská „Völkerkunde“, zde bude ponechána stranou. Podrobněji srov. Petr LOZOVIUK, *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*, in: Univerzita Pardubice, řada „Monographica“, sv. III, Pardubice 2005, s. 13 nn.

³ Tato problematika byla věnována pozornost zejména v Petr LOZOVIUK, *Böhmische Volkskulturen und der Streit um ihre ethnische Auslegung. Zur Darstellung der kulturellen Unterschiede zwischen Deutschen und Tschechen in der Volkskunde*, in: Jahrbuch für Europäische Ethnologie 2009, S. 53–68.; Petr LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*, Leipzig 2008.

přímo jako národní vědu par excellence. Jako vědu, která je povolána podílet se na řešení specifických etnoemancipačních úkolů a tak prospívat celému etnický definovanému společenství. Rodící se národopis se v tomto smyslu velmi přibližoval k ideálu „národní vědy“,⁴ která by měla být nejen výlučně nesena národním jazykem, ale která by měla předmět svého zájmu spatřovat v reflexi národního společenství a zároveň, která by byla vedena snahou sloužit aktuálním potřebám této kolektivity. Výhraňování etnografie jako vědy však neprobíhalo v českém prostředí (ve smyslu „böhmisch“) jednotně. To však není nic překvapivého, neboť nejnak tomu bylo i v rámci velkých jazykových společenství či v rámci teritoriálně-politických jednotek.

Každý geografický či jazykový areál lze přesto do jisté míry považovat za autonomní celek, v jehož rámci se posléze etablovaly hlavní etnologické tradice. Takto chápané badatelské konfigurace lze dále členit podle jednotlivých „národních škol“,⁵ a ty dále na lokální subtradice. Za jeden z typologických znaků těchto badatelských supraareálů může být vzata míra akcentuace etnografického zájmu o „lidovou kulturu“. Zjednodušeně řečeno, „lidopisné“ tendence se nejvýrazněji projevovaly tam, kde se selská lidová kultura stala fundusem pro konstruování nacionální identity, tedy především ve východní a jihovýchodní Evropě, ve Skandinávii a v německy mluvících zemích. Přestože obecně platí, že paradigma deskriptivně chápané Volkskunde bylo zvláště silně akcentováno v německo-skandinávském prostoru (a v něm ovlivněném prostoru slovanském), je třeba doplnit, že nepředstavovalo ani zde jedině východisko pro etnografické bádání a ani se nejednalo o východisko programově závazné.⁶

Německá etnografie českých zemí, která se ve své prenatální podobě začíná rozvíjet ještě hluboko v období Rakousko-Uherského mocnářství, byla se zpožděním etablována v silovém poli minimálně tří etnografických subtradicí středoevropského prostoru: říšskoněmecké, tzv. starorakouské a české. Nejvýraznější vliv na ni projevovala (alespoň zpočátku) česká tradice, po ní „starorakouská“ a nakonec říšskoněmecká, jejíž vliv se poněkud paradoxně projevoval i přes české zprostředkování.⁷ Na počáteční fázi formování českoněmecké etnografie

⁴ Pro české prostředí byl tento požadavek formulován např. roku 1887 v úvodníku časopisu Čas, srov. b. a. Slovanské tužby, in: Čas 1, 1887, s. 145–147.

⁵ Srov. Reinhard JOHLER, *Das ethnische als Forschungskonzept: Die österreichische Volkskunde im Europäischen Vergleich*, in: Klaus BEITL – Olaf BOCKHORN (vyd.), *Ethnologie Europa 5, Internationaler Kongress der SIEF*, Wien 1995, s. 74–75.

⁶ Podrobně se této etapě ve vývoji německojazyčné etnografie věnoval např. Bernd Jürgen WARNEKEN, srov. Bernd Jürgen WARNEKEN, *Völkisch nicht beschränkte Volkskunde. Eine Erinnerung an die Gründungsphase des Fachs vor 100 Jahren*, in: *Zeitschrift für Volkskunde* 95, č. 2, 1999, s. 169–196.

⁷ Jednalo se např. o vliv Riehlovy koncepce národopisné práce. Podrobněji srov. Petr LOZOVÍUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen*

měla zcela zásadní vliv české tzv. svérázové hnutí a dále úspěchy českých národopisných výstav, zejména Národopisné výstavy československé, která proběhla v Praze od 15. května do 31. října roku 1895. Adolf Hauffen, zakladatel českoněmeckého národopisu v akademickém prostředí, zdůraznil pod silným dojmem z této výstavy, že čeští Němci se v tomto ohledu od Čechů mohou kočmus přiučit. Zejména mu zaimponovalo „oplovnění vědy nacionálním smyslením, úzké sejetí národa a učenců, vděčná a radostná účast všech vrstev lidu na národopisném snažení“.⁸ Také nástupce Hauffena na pražské německé univerzitě, Gustav Jungbauer, si nejednou stěžoval na německé zaostávání oproti Čechům. „Nám Němcům se, nepřehlídžeje k několika výjimkám, zcela nedostává toho, co je pro Čechy již léta samozřejmostí. Je to propojení národopisné práce s výstavnictvím a muzejnictvím a s tím spojená současná podpora vědy a národního svérázu“.⁹ V zakládání národopisně orientovaných muzeí¹⁰ a zejména v založení ústředního sudetoněmeckého muzea podle českého vzoru¹¹ proto Jungbauer koncem 20. let minulého století spatřoval „jeden z nejdůležitějších úkolů budoucnosti“.

V německém jazykovém prostoru, tedy i v Rakousku, byl pojem „národopis“ (Volkskunde) po dlouhou dobu paralelně pojímán ve dvojitým smyslu. Označoval se jím jednak „životní způsob lidu“ a jednak forma specializovaného zájmu o životní způsob a kulturní projevy nižších, zpravidla venkovských, společenských vrstev. Druhý frekventovaný význam tohoto termínu spočíval v jeho postupném užívání pro označení nové disciplíny, která postupně aspirovala stát se plnohodnotným univerzitním oborem. Původním cílem etnograficky motivovaných aktivit bylo vysvětlit a popsat povahu (Wesensart) „lidu“ a jeho odrazu v literatuře a dalších formách vysoké kultury. Etnografickým výzkumem shromažďované informace měly být dále zpětně vhodné využity pro „kultivaci“ nejširších lidových vrstev (Volkstumspflege) a posléze celého etnicky definovaného národa. Za nejvhodnější předmět národopisného studia byly za vlastní tradice považované mizející formy, k jejichž popisu docházelo v prostředí relativně přehledných, především vesnických společností.

Zvláštní pozornost národopisců na sebe od počátku soustředily domnělé či skutečné antikvární kulturní jevy, v nichž byla nejednou spatřována původnost

und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen, Leipzig 2008, s. 342.

⁸ Adolf HAUFFEN, *Einführung in die deutschböhmische Volkskunde nebst einer Bibliographie*, Prag 1896, s. 58.

⁹ Gustav JUNGBAUER, *Die Volkskunde bei den Tschechen und Slowaken*, in: *Sudeten-deutsche Zeitschrift für Volkskunde* 1, č. 3, 1928, s. 113.

¹⁰ Jungbauer sám inicioval založení etnografického muzea v Horní Plané, svém šumavském rodišti.

¹¹ České nadregionální národopisné muzeum bylo v Praze pod názvem „Národopisné museum československé“ otevřeno roku 1896.

či neporušenost prvotních kulturních forem, o jejichž popis, rekonstrukci a případně revitalizaci národopisci usilovali. Z hlediska metodologie byl národopis dlouho úzce spojen s historiografií a filologií. V období vymezeném lety 1890 až 1914, tedy v době, kdy ve středoevropských podmínkách teprve docházelo k formování akademické etnografie, byl národopisný zájem nejvýrazněji artikulován prostřednictvím filologických oborů, antropologicky zaměřené archeologie, geografie a kulturních dějin.

O vyhraňování národopisu jako univerzitní disciplíny lze ale ve středoevropském prostředí stěží hovořit dříve než na počátku 20. století. Někteří němečtí historici oboru datují sice vznik akademické Volkskunde od přednášky „praotce“ německého národopisu Wilhelma Heinricha Riehla „Národopis jako věda“ z roku 1858.¹² Tento názor je však považován mnohými badateli za sporný, neboť první vlna zakládání etnografických institucí v Německu spadá až do 90. let 19. století a navíc nebylo na Riehla tehdy programaticky přímo navazováno.¹³ K plnohodnotnému rozvíjení etnografie na evropských univerzitách došlo dokonce až v meziválečném období. Vlastní univerzitní institucionalizaci národopisu předcházela rozsáhlá spontánní činnost v rámci nejrůznějších vlastivědně orientovaných spolků, muzeí a časopisů. Na této bázi vznikala četná uskupení, jejichž členy spojoval zájem o reálné vlastního regionu či lokální skupiny. Z těchto kruhů také vyšly první impulzy k organizování systematických masových sběrů tzv. lidové kultury. Zájem o lidové podání posléze vyústil ve folkloristická bádání. Studium tzv. materiální kultury iniciovalo rozvoj muzeologie, který byl doprovázen vznikem řady zemských a regionálních muzeí a skanzenů. Koncem 19. století jsou již zakládány nadregionální národopisné společnosti.¹⁴

Počátky německého národopisu v českých zemích

Domácí etnografický zájem o místní Němce se v českých zemích počíná probouzet paralelně s rozvojem českého národopisného bádání od počátku 19. století. Zeela v duchu doby byl tento zájem soustředěn na nejrůznější projevy životního způsobu geograficky a jazykově rozruzněného německého vesnického obyvatelstva. Německý národopis v českých zemích se zpočátku rozvíjel spíše

¹² Srov. Wilhelm Heinrich RIEHL, *Die Volkskunde als Wissenschaft. Ein Vortrag 1858*, in: DERS. – Adolf SPAMER, *Die Volkskunde als Wissenschaft*, Berlin-Leipzig 1935, s. 9–22.

¹³ Podrobněji srov. B. J. WARNEKEN, „*Völkisch nicht beschränkte Volkskunde*“, s. 170.

¹⁴ Ve střední Evropě to kupříkladu byly: Verein für österreichische Volkskunde (1894), Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde (1897) a Verband Deutscher Vereine für Volkskunde (1904).

švelelné na pomezí některých příbuzných, již etablovaných vědních disciplín. Mezi nejdůležitější patřila germanistika, významnou úlohu hrála i historie a kulturní geografie. Regionálně byla pozornost německých národopisců po většinu 19. století orientována především na oblast vlastních Čech. V českém pohraničí tehdy působila celá řada sběratelů a vydavatelů lidových podání. Zájem těchto „intuitivních“ etnografů byl v této době soustředěn na nejrůznější projevy životního způsobu německého venkovského obyvatelstva.

Za svého druhu významný počín lze označit vydání sbírky lidových písní z moravského Kravařska litoměřickým rodákem Josephem Georgem Meinertem roku 1817. Tato sbírka, která vyšla pod názvem „Der Fylgie. Alte teutsche Volkslieder in der Mundart des Kuhländchens“, se stala vůbec prvním publikovaným regionálním sumářem lidové poezie v celoněmeckém kontextu. K rozvoji zájmu o folklór německého obyvatelstva českých zemí v tomto období dále zvláště přispěli Karl Kraus, Felix Jaschke nebo Sebastian Gruner. V případě těchto sběratelů se jednalo především o romanticky motivované regionální patrioty, kteří ve svém snažení neusilovali o analytický přístup a ani si ve svých souborech nekladli nárok na deskriptivní postžení sledovaných fenoménů. V českém pohraničí tehdy působila celá řada sběratelů a vydavatelů lidových podání, z nichž určitého významu dosáhli např. Josef Johann Ammann, Josef Hofmann, Alois John, Albert Brosch nebo Anton Paudler.

V provinciích podunajské monarchie, k nimž lze počítat i české země, byl od poslední třetiny 19. století stále častěji praktikován spontánní výzkum nejrůzněji chápaných „Volksstämme“ a „Landschaften“, z něhož se posléze zformovala „stammheitliche Volkskunde“. Těžště jejího výzkumu, jehož východisko zprvu představovala „landschaftliche Literaturgeschichte“, zde bylo programově položeno do periferních oblastí a orientováno na partikulární kulturní projevy. Deklarovaným cílem tohoto výzkumu mělo být konečné postžení „Volks- und Stammescharakter[er]“ dané populace.¹⁵ Úkol takto chápaného studia byl pak spatřován, jak to formuloval nejvýznamnější sudetoněmecký etnograf první třetiny 20. století Adolf Hauffen, ve „zkoumání a zprostředkování psychologických jevů, způsobu života, zvyků a práva, jazyka, poesie a víry lidu“.¹⁶ Za varianty tohoto pojetí etnografické práce lze považovat i další středoevropské národopisy, které byly nesený různými národními jazyky.

Kvalitativně nová etapa, kterou bychom mohli označit za počátek procesu etablování česko-německého národopisu jako vědecké disciplíny, začala až koncem 19. století, na přelomu 80. a 90. let. Významný podíl na tomto procesu

¹⁵ K tomu pojetí např. srov. G. GRUPP, *Der deutsche Volks- und Stammescharakter im Lichte der Vergangenheit. Reise- und Kulturbilder*, Stuttgart 1906.

¹⁶ Citováno podle: August SAUER, *Literatur und Volkskunde. Redaktionsrede*, Prag 1907, s. 16.

měly instituce, které spontánně vznikaly mimo akademické prostředí. Nejstarší učenou společností na české půdě byla od roku 1784 působící¹⁷ Královská česká společnost nauk (Königlich Böhmisches Wissenschaftsgesellschaft), která zahrnovala jak vědy humanitní tak i přírodní a působila v duchu jazykového utrakvizmu. V průběhu 80. let 19. století však stále více vzrůstal tlak na vznik monolingvních vědeckých institucí, který na počátku 90. let vedl k založení „České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění“¹⁸ a krátce na to ke vzniku jejího německého pandánu „Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách“ (Deutsche Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, dále v textu DGF). Česká akademie byla založena roku 1890, německá o rok později.

V důsledku změny státoprávních poměrů, které přinesl rok 1918, byl název společnosti změněn na Německou společnost pro vědy a umění v Československé republice (Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste in der Tschechoslowakischen Republik). Zásluhou germanisty Augusta Sauera, jehož význam pro německý národopis v Čechách bude ještě zmíněn, vydávala Společnost od roku 1901 měsíčník *Deutsche Arbeit*, v němž vycházely i mnohé články s národopisnou tematikou. V tomto smyslu lze *Deutsche Arbeit* považovat za předchůdce nadregionálně koncipovaného odborného etnografického periodika se zaměřením na Němce v českých zemích. Od roku 1921 pracovala v rámci společnosti vlastivědná resp. národopisná komise (Kommission für Heimatforschung), v jejímž čele stál Adolf Hauffen, později mimo jiné i Gustav Jungbauer. Jen na okraj dodáme, že roku 1941 byl název společnosti ještě jednou změněn na Německou akademii věd v Praze (Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag).¹⁹

Počátky systematické německé národopisné činnosti v Čechách, lze spatřovat ve sběratelské akci, kterou realizoval pod patronací DGF v letech 1894–1900 zakladatel institucionálního sudetoněmeckého národopisu Adolf Hauffen. Hauffen byl pověřen nejen organizačním zajištěním celého projektu, byl i autorem dotazníků, které byly rozesílány do nejrůznějších míst a vyplňovány nejčastěji místními učiteli. Dílčí výsledky těchto sběrů byly publikovány v knižní řadě „Beiträge zur deutschböhmisches Volkskunde“. Rada, která byla po vzniku Československa přejmenována na „Beiträge zur sudetendeutschen Volkskunde“, vycházela od r. 1896 a jejím vedením byl od počátku pověřen Hauffen. Práce,

¹⁷ K jejímu rozpuštění došlo roku 1952.

¹⁸ Tato roku 1952 rozpuštěná instituce, která byla zkráceně též nazývána Česká akademie věd a umění, se stala předchůdkyní dnešní Akademie věd České republiky.

¹⁹ K činnosti společnosti podrobněji srov. Michael NEUMÜLLER, *Geschichtswissenschaft und Heimatforschung*, in: Michael NEUMÜLLER (vyd.), *Die böhmischen Länder in der Deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848*, Teil I, Ústí nad Labem 1996, s. 81–102.

kteří zde byly publikovány, dodnes představují zajímavé svědectví o profilování oboru i cenné informace vztahující se k lokální kultuře českých Němců.

Během následujících let vzniklo ještě několik společností, které mají určitý význam pro mapování dějin německého národopisu v Čechách.²⁰ Jejich vývoj zde však nebudeme podrobněji sledovat. Alespoň stručnou zmínku si zaslouží tři z nich, které bezprostředně formovaly podobu sudetoněmecké etnografie. První představuje německý výbor²¹ Státního ústavu pro lidovou píseň (Staatsanstalt für das Volkslied, v textu dále SÚLP), k jehož ustavení došlo v roce 1922 a jehož vedením byl pověřen opět Adolf Hauffen.²² Jednalo se o instituci navazující na rozsáhlou sběratelskou akci rakouského Ministerstva kultury a vyučování, při níž byly od roku 1905 systematicky sbírány lidové písně národů žijících v rakousko-uherské monarchii.²³ Je jistě zajímavé, že SÚLP byla v meziválečném Československu patrně jediným orgánem, který současně zastřešoval jak české, tak německé etnografy. Druhou institucí byla Německá učená společnost (Deutsche wissenschaftliche Gesellschaft), založená roku 1924 jako určitá konkurence výše zmiňované Německé společnosti pro vědy a umění. Třetím pracovištěm byl Sudetoněmecký ústav pro vlastivědný výzkum (Sudetendeutsche Anstalt für Heimatforschung), který byl založen roku 1925 v Liberci.²⁴

Akademizace národopisných aktivit

Obecně lze konstatovat, že zcela zásadní úlohu pro ukotvení národopisu jako akceptované vědecké disciplíny mělo jeho etablování na akademických pracovištích, zvláště univerzitách. V českých podmínkách probíhalo jeho pronikání na půdu české i německé pražské univerzity postupně a v obou případech bylo vyvoláno až specifickou potřebou vytvoření organizační základny pro soustavný národopisný a folkloristický výzkum. Na pražskou německou univerzitu (Deutsche Karl-Ferdinands-Universität Prag, dále NUP), podobně jako na českou, pronikl zájem o předmět národopisného studia ještě před jeho

²⁰ Např. pražská „Deutsche Gesellschaft für Altertumskunde“ (zal. 1892), nebo pod přímým vlivem Augusta Sauera a Adolfa Hauffena konstituovaný „Landesverband für deutsche Volksbildungswesen in Böhmen“ (zal. 1911).

²¹ Který byl vytvořen vedle výboru českého, moravskoslezského a slovenského.

²² G. JUNGBAUER, *Geschichte der deutschen Volkskunde*, Prag 1931, s. 164.

²³ Předsedou českého výboru byl zpočátku O. Hostinský, po jeho úmrtí roku 1911 Z. Nejedlý.

²⁴ Ústav pracoval do roku 1938, roku 1939 byl nahrazen Sudetoněmeckým ústavem pro výzkum země a lidu (Sudetendeutsche Anstalt für Landers- und Volksforschung). K historii této instituce podrobněji srov. studii Milena Josefovičová, *Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung* v této knize.

formálním zrovnoprávněním s jinými již institucionalizovanými univerzitními obory. Zeela v souladu s širší středoevropskou tradicí národopisného bádání zaujímaly v tomto „prenatálním“ období univerzitní Volkskunde zvláštní postavení především historické a filologické disciplíny.²⁵ Pro postižení procesu uvedení národopisu mezi univerzitní obory je pro pražskou situaci relevantní sledovat zejména jeho vývoj od 90. let 19. století.

Etnograficky orientované přednášky se na pražské univerzitě konaly, podobně jako na univerzitách ve Vídni, Štýrském Hradci, Innsbrucku, a Černovicích, ještě před skutečným etablováním národopisu. Na těchto univerzitách, které se tak pozvolna stávaly centry akademické etnografie v Předlitavsku, docházelo k profilaci oboru zprvu pod označením „österreichische Völkerkunde“ či „vaterländische Ethnologie“. Označení „heimische Volkskunde“, jejíž těžiště bylo programově položeno do zájmu o regionálně vymezenou „lidovou“ kulturu, se oproti tomu ujímalo teprve postupně. Zásadní význam pro posílení prestiže vznikající národopisné vědy v pražském univerzitním prostředí měl inaugurační rektoriát²⁶ projev již zmiňovaného germanisty Augusta Sauerera z roku 1907, jehož plné znění bylo pod názvem „Literatur und Volkskunde“ ve stejném roce vydáno tiskem. Ve svém textu se Sauer často odvolával na názory Adolfa Hauffena (viz níže), tehdy patrně jediného profesionálního etnografa v českém německém prostředí, z jehož pojetí oboru ve svém programatickém vystoupení očitě vycházel.

Sauer se ve své přednášce otevřeně vyslovil pro zkoumání „Volkscharakter(u)“ a to především v souvislosti se studiem lokální literatury, o kterou se jako germanista sám zajímal. Volkskunde, kterou považoval pro tento účel za zvláště vhodnou, označil za „novou národní vědu“ a postavil ji vedle rozvinutějších a širěji pojatých disciplín etnografie a etnologie.²⁷ Tento „národopis“ (Volkskunde), či podle Sauerera „kmenový národopis“ (stammheitliche Volkskunde) poskytuje, jak se domníval, „prostředky k poznání národního ducha“ (Volksseele), s nímž je pak možné porovnávat individualitu jednotlivých literárních tvůrců. Praktickým výsledkem takto chápaného národopisného bádání by pak

²⁵ Vedle germanistiky, jejíž význam pro dějiny německého národopisu v Čechách budeme níže podrobněji sledovat, to byl především Seminář slovanské filologie (Seminar für slawische Philologie). Jeho prvním vedoucím se stal Franz Spina, řádný profesor českého jazyka a literatury, národopisně zaměřený především na své rodné Hřebecko. Mezi významné pedagogy tohoto pracoviště, kteří se v různé míře věnovali také etnografickým tématům patřili v meziválečném období zejména profesoři Gerhard Gesemann, Edmund Schneeweis, Ferdinand Liewehr nebo Eugen Rippl. K dějinám národopisně motivovaných výzkumů pražských německých slavistů podrobněji srov. P. LOZOVÍUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, s. 297 nn.

²⁶ Rektorem NUP byl Sauer v letech 1907–1908.

²⁷ A. SAUER, *Literatur und Volkskunde*, s. 15.

mělo být rozpoznání „jak hluboko ten který básník, skupina tvůrců či konkrétní dílo vychází z pramenů německého národa či jak dalece se od nich vzdaluje.“²⁸ Sauer tedy předpokládal, že základ každé národní literární produkce vyrůstá z jakéhosi „národního podloží“. ²⁹ Za „poslední a nejvyšší“ cíl národopisného snažení pak označil vypracování „charakterologie národního ducha“ (Charakterisierung des Nationalgeistes), která by měla vycházet a být jakýmsi zobecněním charakterologií jednotlivých národních kmenů.³⁰ Za jeden z takovýchto „kmenů“ začali být od poslední třetiny 19. století považováni i „Deutschböhmern“, německy hovořící obyvatelé Čech.

Význam národopisu pro budoucnost a nutnost jeho dalšího akademického rozvoje Sauer odvozoval mimo jiné z teze, že rozkvet tohoto oboru přispěje k „regeneraci“ dalších disciplín, zvláště (národních) literárních dějin.³¹ Národní literatuře byla totiž Sauerem připisována úloha „posilovat a umocňovat“ německý národní ráz (Volkstum). Toto národopisné snažení by pak uzavíralo pomyslný kruh, který byl v Sauerově představě tvořen následujícími třemi fázemi:

- sběr a vyhodnocení lidové/národní tvorby národopisem;
- percepcí národopisné činnosti literární vědou;
- formou umělé/umělecké literatury opětné předání/zpřístupnění domnělých (nebo skutečných) folklórních hodnot národu.

Konečný cíl národopisných aktivit byl tedy Sauerem shledán v tvůrčím působení na národní společenství. V jeho původním pojetí měl být tento vliv ale spíše ještě nepřímý. Měl se dít prostřednictvím jakési literární folkloristiky, v níž hlavní role byla připisována literární vědě, disciplíně, ze které byl v českých německých podmínkách národopis jakožto akademická disciplína odvozován. Podobné metodologické sepětí národopisu s germanistikou (v českojazyčném prostředí s bohemistikou a slavistikou) a do jisté míry i historií bylo určující pro téměř celou první polovinu 20. století.

Tato koncepce korespondovala s „výzkumem“ německých „Volksstämme“ a „Landschaften“ tak, jak byl praktikován ve vlastním Německu.³² V podobném duchu se i v rakousko-uherských podmínkách počal v průběhu poslední třetiny 19. století formovat „kmenový národopis“ (stammheitliche Volkskunde). Mnozí interesianti byli dokonce přesvědčeni, že výzkum německých „kmenů“ patří mezi nejpřednější úkoly nové disciplíny – německého národopisu. Zájem

²⁸ Tamtéž, s. 20.

²⁹ Tamtéž, s. 16

³⁰ Tamtéž, s. 17.

³¹ Tamtéž, s. 19.

³² Srov. např. Oskar WEISE, *Die deutschen Volksstämme und Landschaften* (16 svazků), Leipzig.

o regionální zvláštnosti venkovského lidu směřoval do autentického terénu, za který byly považovány periferní oblasti. Zvláštní pozornost zde na sebe poutala lidová slovesnost, především píseň, pověsti a pohádky, dále přísloví, hovorový jazyk, místní jména, lidové zvyky, lidová zbožnost, lidová medicína a materiální kultura. V rámci poslední jmenované byl zvláštní akcent soustředěn na architekturu a tzv. lidové kroje jednotlivých „kmenů“ německého národa. Východisko pro takto široce pojatý etnografický zájem ale nemohla představovat výhradně „landschaftliche Literaturgeschichte“, jak si to Sauer původně představoval. Mélo-li se dostát požadavku postižení „kmenové a národní charakterologie“,³⁴ bylo třeba jít podstatně dále, k systematickému sběru a vyhodnocení rozmanitých etnografických dat z různých regionů Čech, které byly obydleny německou populací.

Tohoto úkolu se v českoněmeckém kontextu ujal již zmiňovaný Adolf Hauffen. Hauffen byl osobností, která se již od přelomu 80. a 90. let 19. století cíleně věnovala na pražské německé univerzitě národopisné problematice a která se nejvýrazněji zasloužila o její pozdější etablování na této instituci. Díky svým zásluhám o rozvoj oboru byl právem označován za „zakladatele německého národopisu v Čechách“.³⁵ Ač narozem v dnešním hlavním městě Slovinska Lublani (roku 1863), stal se skutečně ústřední postavou sudetoněmecké Volkskunde a to jak ve smyslu badatelském, tak pedagogickém. Především Hauffenovou zásluhou se německá pražská univerzita stala jednou z prvních německých vysokých škol, na které byl německý národopis etablován jako plnohodnotný obor.

Hauffen se jako první začal systematicky věnovat národopisnému studiu německého etnika žijícího v českých zemích. Před ním zde sice působila celá řada sběratelů a vydavatelů lidových podání, ve velké většině se však – jak již bylo naznačeno – jednalo především o regionální patrioty, kteří si ve svých dílech nekladli nárok na komplexní postižení daného fenoménu. Zejména díky dosaženému vzdělání a zájmu o dobovou podobu terénního výzkumu byl přístup Adolfa Hauffena k národopisným a folkloristickým tématům od počátku odlišný. Šlo mu jak o systematický sběr a výzkum etnografického materiálu a dat, tak o institucionální ukotvení formující se disciplíny.

Adolf Hauffen zpočátku pojímal národopis (Volkskunde) jednak jako vědu o životních formách určité pospolitosti (národa – lidu) v jejím historickém vývoji, zároveň ovšem i jako vědu o vztažích vzájemně si příbuzných i nepřibuzných

³³ Její dobový bibliografický přehled je uveden v A. SAUER, *Literatur und Volkskunde*, s. 23–42.

³⁴ Srov. G. GRUPP, *Der deutsche Volks- und Stammescharakter im Lichte der Vergangenheit. Reise- und Kulturbilder*, Stuttgart 1906.

³⁵ Gustav JUNGBAUER, *Einkleitung*, in: Adolf HAUFFEN, *Bibliographie der deutschen Volkskunde in Böhmen*, Reichenberg 1931.

lidských skupin, resp. národů.³⁶ Vycházel přitom z přesvědčení, že zvláštním úkolem národopisu je „zkoumat a zprostředkovat psychické jevy, způsob života, zvyky a právo, jazyk, poezii a víru lidu“.³⁷ V popředí jeho konkrétního zájmu stála především lidová slovesnost, zvláště píseň, které ve většině svých prací věnoval zvýšenou pozornost. Dále se důkladněji zajímal i o lidový oděv a ústní podání. Připomenutí si zaslouží i jeho příspěvek k výzkumu německých jazykových ostrovů, především monografie „Die deutsche Sprachinsel Gottschee“ (Graz 1895), která se stala programatickým dílem pro celou následující generaci badatelů tzv. Sprachinselvolkskunde (viz níže).

Po studiích anglistiky, historie a geografie, která Hauffen postupně absolvoval na univerzitách ve Vídni, Lipsku a Štýrském Hradci, získal roku 1886 akademickou hodnost doktora filozofie na univerzitě ve Štýrském Hradci. O tři roky později započal svoji pedagogickou činnost jako soukromý docent německého jazyka a literatury na německé univerzitě v Praze, kde zprvu přednášel témata z pomězi dějin literatury a národopisu (lidové poezie). Se systematickým přednášením „německého národopisu“ v Praze začal Hauffen podle svých vlastních slov roku 1905. V akademickém roce 1905/06 navštěvovalo tyto zprvu dvouhodinové, později čtyřhodinové lekce 55 studentů. V roce 1909/10 to již byl téměř dvojnásobný počet (94). Do vypuknutí první světové války se ale každoroční počty studentů opět pohybovaly kolem čísla 50 na jeden kurs. Určitou výjimku představovala přednáška s titulem „Německé mýty, pohádky a pověsti“ z letního semestru 1908, na kterou se zapsalo 98 studentů. Podobně četně byla navštěvována i Hauffenova praktická cvičení z oblasti národopisu. V roce 1898 byl jmenován mimořádným a v létě 1918, tedy ještě vídeňským ministerstvem vzdělávání, řádným profesorem německého národopisu a německého jazyka a literatury. V důsledku politických událostí tehdejší doby však mohlo dojít k realizaci jmenování až v nově vzniklé ČSR v roce 1919.³⁸ K oficiálnímu jmenování řádným profesorem „německého národopisu stejně jako německého jazyka a literatury“ došlo až 24. prosince 1919.³⁹ I tak se ale jedná o první profesuru pro národopis v Československu⁴⁰ a jednu z prvních ve střední Evropě vůbec.

³⁶ A. HAUFFEN, *Einführung in die deutschböhmisches Volkskunde*, s. 11.

³⁷ A. SAUER, *Literatur und Volkskunde*, s. 16.

³⁸ Srov. nepodepsaný nekrolog „Adolf Hauffen“, in: *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde* 3, č. 1, 1930, s. 52–58, zde s. 56.

³⁹ Archiv University Karlovy Praha, fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Seminar für deutsche Volkskunde, akta: Antrag auf Errichtung eines Seminars für deutsche Volkskunde, sig. S8, číslo kartonu 69.

⁴⁰ Obecně se má za to, že prvním profesorem národopisu v ČSR se stal v Bratislavě Karel Chotek.

Institucionalizace národopisu na Pražské německé univerzitě

Institucionálnímu etablování národopisu na pražské univerzitě, která byla od roku 1882 rozdělena podle vyučujícího jazyka na českou a německou, předcházel založení filologicky orientovaných ústavů. Mezi pracovišti NUP, na nichž byl praktikován etnografický výzkum a výuka, patřily zvláště Seminář německé filologie (Seminar für deutsche Philologie) a Seminář slovanské filologie (Seminar für slawische Philologie). Suplování neexistujících národopisných kateder filology a literárními vědci byla tehdy ještě běžná praxe. V pražských podmínkách došlo ke změně tohoto stavu až díky zřízení „Katedry německého národopisu, řeči a literatury“ (Lehrstuhl für Deutsche Volkskunde sowie für deutsche Sprache und Literatur) na NUP roku 1919.⁴¹ Jejím vedením byl pověřen již jako profesor národopisu Adolf Hauffen.

Od roku 1921, kdy byl obor „německý jazyk a literatura“ rozdělen na tři více-méně samostatné oblasti, z nichž jedna byla nazvána „Deutsche Volkskunde“, mohl být německý národopis volen studenty jako hlavní i jako vedlejší obor.⁴² Pražská německá univerzita se tak stala jednou z prvních univerzit v celoněmeckém kontextu, na které došlo k plnému etablování oboru. Roku 1922 byla pro obor národopis zřízena docentura, kterou získal Gustav Jungbauer. Od této doby se též datuje jeho pravidelná výuka na univerzitě. V polovině 20. let přicházejí na univerzitu další odborníci, kteří se zasloužili o profilaci sudetoněmecké Volkskunde. Roku 1924 zde kupříkladu počal působit – zprvu jako soukromý docent pro německý jazyk a literaturu a vlastivědu (Heimatsforschung) – Ernst Schwarz. Roku 1927 se pro slovanský národopis (slawische Volkskunde) habilitoval Edmund Schneeweis, který na NUP přednášel (od roku 1933 jako profesor) slovanský národopis a starožitnosti až do jejího zrušení v roce 1945.⁴³

Podobně významnou osobností sudetoněmeckého národopisu se stal Bruno Schier, který se po studiu germanistiky, bohemistiky a historie, které absolvoval v letech 1923 až 1926 na NUP,⁴⁴ stal v letech 1927–1934 asistentem v Seminářu německé filologie (Seminar für deutsche Philologie). Zde se roku 1931 habilitoval dobovými recenzenty velmi ceněnou prací „Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa“ (Reichenberg 1932) pro obor německý národopis a starožitnosti. Od roku 1934 působil jako profesor na univerzitě

⁴¹ Gustav JUNGBAUER, *Die deutsche Volkskunde in der Tschechoslowakei*, in: *Deutsche Volkskunde im Ausserdeutschen Osten*, Berlin u. Leipzig 1930, s. 16.

⁴² Nepodepsaný nekrolog „Adolf Hauffen“, in: *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde* 3, č. 1, 1930, s. 52–58, zde s. 56.

⁴³ Ludger UDOLPH, *Edmund Schneeweis als Volkskundler*, in: Zdeněk Urban (ed.), *Práce z dějin slavistiky XX*, Praha 1998, S. 61.

⁴⁴ Schier mimo to ještě studoval na univerzitách v Mnichově a Lipsku.

v Lipsku a během válečného období (1940–1943) také v Bratislavě.⁴⁵ Oba posledně jmenovaní badatelé a pedagogové jsou dnes považováni za průkopníky německého výzkumu slovanských kultur.⁴⁶ Prudký rozvoj univerzitní Volkskunde se promítl i do míry zájmu o nový obor ze strany studentů. Ve třicátých letech byly národopisné přednášky pravidelně navštěvovány až jednou třetinou (!) všech studentů filozofické fakulty NUP.⁴⁷

Etnografické bádání a výuka na NUP byla v zimním semestru 1929/30 ukotvena v nově založeném pracovišti, v Seminářu německého národopisu (Seminar für deutsche Volkskunde).⁴⁸ Prosažení semináře na univerzitní půdě nebylo však v žádném případě jednoduchou záležitostí. Za tímto účelem musela být nejprve založena zvláštní komise (Kommission über die Errichtung eines Seminars für deutsche Volkskunde), jejímiž členy byli profesori Hauffen, Gierach, Mayer a Cysarz. Tato komise připravila pro kolegium profesorů filozofické fakulty NUP zvláštní žádost o zřízení národopisného semináře, v níž bylo třeba obsáhně zmínit důvody, proč by mělo dojít k založení navrhovaného pracoviště. Mezi těmito důvody bylo vyzdvíženo, že jak přednášky, tak cvičení z národopisu se na NUP již dávno konají a jsou hojně navštěvovány studenty. Dále bylo argumentováno tím, že obor je již etablován na mnohých univerzitách, přičemž jako podporující tvrzení byla poněkud účelově zmiňována i existence „slovanského národopisu“ na české univerzitě v Praze⁴⁹ a na univerzitě v Bratislavě.

Další důvod k založení semináře byl spatřován v potřebě vybudování stálého pracoviště pro etnografický výzkum (zejména v souvislosti s prací na německém národopisném atlasu) a konečně ve zřízení specializované národopisné knihovny.⁵⁰ Podle přípisu z 8. února 1929 se profesorské kolegium na svém zasedání ze 17. ledna 1929 jednohlasně vyslovilo pro zřízení semináře, schválilo jeho statutu a podstoupilo věc dále Ministerstvu školství a národní osvěty. K prosazení myšlenky zřízení samostatného etnografického semináře bezesporu významně přispěla mnohaletá a studenty hojně vyhledávaná Hauffenova přednášková

⁴⁵ K působení Bruno Schiera na Slovensku srov. P. LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, s. 318 nn.

⁴⁶ Leopold KRETZENBACHER, *Rezension von E. Schneeweis: Serbokroatische Volkskunde*, in: *Hessische Blätter für Volkskunde* 53, 1962, s. 140.

⁴⁷ G. JUNGBAUER, *Die deutsche Volkskunde in der Tschechoslowakei*, s. 17.

⁴⁸ K založení semináře srov. G. JUNGBAUER, *Die deutsche Volkskunde in der Tschechoslowakei*, s. 19.

⁴⁹ Česká obdoba takového pracoviště v Praze ve skutečnosti vznikla až z iniciativy Karla Chotka v akademickém roce 1935/36.

⁵⁰ Archiv University Karlovy Praha, fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Seminar für deutsche Volkskunde, akta: Antrag auf Errichtung eines Seminars für deutsche Volkskunde“, sig. S8, číslo kartonu 69.

činnost na univerzitě. Následující tabulka uvádí přehled jeho přednášek a kurzů z meziválečného období.⁵¹

Semestr	Název kurzu	Počet posluchačů
ZS 1919/20	Dějiny německé lidové písně I	53
LS 1920	Dějiny německé lidové písně II	27
ZS 1920/21	Německý národopis I	90
LS 1921	Německý národopis II	91
LS 1922	Německé mýty a pohádky	77
ZS 1922/23	Dějiny německého lidového divadla	109
ZS 1923/24	Dějiny německé lidové písně	184
LS 1924	Dějiny německé lidové písně	132
ZS 1925/26	Německý národopis I	160
LS 1926	Německý národopis II	157
LS 1926	Německé mýty a pohádky	120
ZS 1927/28	Národnost a národopis Němců v Čechách	159

Jak již napovídají uváděné důvody, seminář se měl stát jakýmsi středobodem pro koordinaci nadregionálně pojatých národopisných aktivit, přičemž jeho hlavním účelem mělo být „uvedení jeho členů⁵² do vědecké práce“⁵³ v oboru. Důraz byl při tom kladen na problematiku národopisné metodologie a celkovou systematizaci etnografické práce. Seminář proto byly přiřazeny ještě další tři národopisně orientovaná pracoviště – „Volksliedarchiv des deutschen Arbeitsausschusses der Staatsanstalt für das Volkslied“, „Arbeitsstelle des Atlasses der deutschen Volkskunde für die Tschechoslowakei“ a „Archiv für sudetendeutsche Volkskunde“.⁵⁴ Ředitelem Semináře se měl stát vždy hlavní reprezentant německého národopisu na filozofické fakultě NUP. Je zřejmé, že k ustavení Semináře

⁵¹ Archiv University Karlovy v Praze, fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Seminar für deutsche Volkskunde, akta: Antrag auf Errichtung eines Seminars für deutsche Volkskunde, sig. S8, číslo kartonu 69.

⁵² Počet řádných členů byl omezen na 32.

⁵³ Archiv University Karlovy v Praze, fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze, Seminar für deutsche Volkskunde. Seminarordnung, Sig. S8, číslo kartonu 69.

⁵⁴ Archiv University Karlovy v Praze, fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Seminar für deutsche Volkskunde, akta: Ausweis gemäß Runderlaß betreffend ord. Dotation 1933, Sig. S8, číslo kartonu 69.

došlo především díky snažení a obratné univerzitní politice Adolfa Hauffena, který ještě nakrátko stanul v jeho čele. Po Hauffenově brzkém úmrtí (1930) se jeho nástupcem stal jeho žák a spolupracovník Gustav Jungbauer.⁵⁵

Po absolvování středoškolského studia na krumlovském gymnáziu, kde mezi Jungbauerovy učitele patřil Josef Johann Amman, odešel tento rodák z Horní Plané pokračovat ve studiu na NUP. Patrně právě Amman, pedagog a sběratel lidových podání ze Šumavy, vzbudil v mladém Jungbauerovi trvalý zájem o národopis. V Praze Jungbauer navštěvoval v letech 1904–1908 přednášky a cvičení z germanistiky, historie a klasické filologie. Mezi jeho učitele patřili i oba nejvýznamnější představitelé tehdejší univerzitní Volkskunde, August Sauer a Adolf Hauffen. Roku 1909 získal Jungbauer titul doktora filosofie. Jeho disertace, ve které se věnoval problematice zlidových podání svého rodného Pošumaví, zejména písním, byla Hauffenem vydána jako osmý svazek již zmiňované řady „Beiträge zur deutschböhmisches Volkskunde“.⁵⁶ Po ukončení vysokoškolského studia působil nejprve čtyři roky jako středoškolský učitel (suplent) na gymnáziu v Liberci. Po vypuknutí první světové války byl Jungbauer nejdříve odvelen na srbskou, později na ruskou frontu, kde padl roku 1915 do zajetí. V ruském zajetí strávil více jak tři roky a zdá se, že tento pobyt měl pro jeho další vývoj do značné míry formativní vliv. Osvoji si zde znalosti ruštiny, učil se i anglicky, francouzsky a česky, zároveň měl jako zajatec možnost procestovat velkou část ruské říše, mimo jiné i střední Asii, pobýval zvláště v Turkestánu. Na počátku 20. let shrnul své zážitky z ruského zajetí do knižní podoby.⁵⁷ Ze svého středoasijského pobytu výtěžil jako autor nebo vydavatel ještě několik dalších publikací.⁵⁸ Po návratu do vlasti koncem roku 1918 působil v následujících třech letech opět jako středoškolský pedagog, tentokrát na gymnáziu v severočeském Rumburku.

Po dosažení habilitace roku 1922 byl Jungbauer jmenován soukromým doцентem německého národopisu na Filozofické fakultě NUP. Ve volbě tématu habilitační práce se odrazil jeho předchozí pobyt na severu Čech, neboť práce byla věnována monografickému zpracování pověsti o Krakonošovi.⁵⁹ Od zimního semestru 1922/23 se datuje počátek jeho pedagogického působení na NUP. Do akademického roku 1928/29, kdy mu bylo uděleno oficiální „pověření k před-

⁵⁵ Veškeré citované informace o Jungbauerově životě jsou převzaty z materiálů, které jsou archivovány v Archivu University Karlovy v Praze, fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Personální spis G. Jungbauer 1921–1943, Sig. PI/22, PII/1, číslo kartonu 49 a fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Seminar für deutsche Volkskunde, Sig. S8, číslo kartonu 69.

⁵⁶ Srov. Gustav JUNGBAUER, *Volksdichtung aus dem Böhmerwalde*, Prag 1908.

⁵⁷ Gustav JUNGBAUER, *Kriegsgefangen*, Budweis 1921.

⁵⁸ Např. Gustav JUNGBAUER, *Märchen aus Turkestan und Tibet*, Jena 1923.

⁵⁹ Gustav JUNGBAUER, *Die Rübzahlsgage*, Reichenberg 1923.

nášení“ (Lehrauftrag für deutsche Volkskunde) zde realizoval jako neplacený soukromý docent celkem dvanáct kurzů. Od roku 1925 se natrvalo přestěhoval do Prahy, přičemž byl nucen stále se žít jako středoškolský pedagog, tentokrát na německém státním reálném gymnáziu v Praze II. O obsahovém zaměření a o návštevnosti Jungbauerových dvouhodinových kurzů ve 20. letech vypovídá následující tabulka.⁶⁰

Semestr	Název kurzu	Počet posluchačů
ZS 1922/23	Význam národopisu pro akademiky	23
LS 1923	Německé bájesloví	38
ZS 1923/24	Národopis, vlastivěda a lidové vzdělávání	39
LS 1924	Novější německá lidová píseň	46
ZS 1924/25	Starší a novější lidová pověřčivost	27
LS 1925	Lidové léčitelství	13
ZS 1925/26	Národopisná cvičení	8
LS 1926	Lidová moudrost a lidový humor	33
ZS 1926/27	Německé pověsti I	33
LS 1927	Německé pověsti II	45
ZS 1927/28	Zvyky a obyčeje I	44
LS 1928	Zvyky a obyčeje II	35
ZS 1928/29	Úvod do německého národopisu	68
ZS 1928/29	Národopis a lidové vzdělávání	34

Prezidentským výnosem z 21. října 1930 byl Gustav Jungbauer jmenován mimořádným profesorem⁶¹ (ausserordentlicher Professor) německého národopisu na NUP.⁶² S tímto prestižním titulem bylo spojeno převzetí katedry po zesnulém Adolfu Hauffenovi, i když zpočátku bez nároku na plat vysokoškolského profesora. Životní náklady musel i nadále kryt ze svého středoškolského platu. Na svoji žádost se nechal pro akademický rok 1931/32 zprostit univerzitních

⁶⁰ Archiv University Karlovy v Praze, fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Seminar für deutsche Volkskunde, akta: Bericht der Kommission für die Ernennung des Priv.-Doz. Dr. Gustav Jungbauer zum unbesoldeten außerordentlichen Professor.

⁶¹ Archiv University Karlovy v Praze, fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Personální spis G. Jungbauer 1921–1943, Korespondence G. Jungbauera s Ministerstvem školství a národní osvěty, Sig. PII/1, číslo kartonu 49.

⁶² Český dobový ekvivalent tohoto označení zněl „německá lidověda“.

povinností a věnoval se přípravě nových přednáškových kurzů a výzkumných aktivit. Teprve roku 1933 dosáhl statusu „placeného“ mimořádného profesora německého národopisu a 1. července 1937 byl Jungbauer konečně jmenován ordinářem, tedy řádným profesorem německého národopisu a starožitností (Volks- und Altertumskunde).

Gustav Jungbauer se významně zasloužil o rozvoj oboru i mimo univerzitu. Stál kupříkladu u zrodu odborného periodika „Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde“, které se od roku 1928 stalo důležitým národopisným médiem. Mezi léty 1928–1938 bylo celkem publikováno jedenáct ročníků, které dodnes představují cennou pramenovou základnu nejen pro studium dějin oboru. Jungbauer dále po Hauffenovi převzal redakční vedení ústřední knižní národopisné řady „Beiträge zur sudetendeutschen Volkskunde“. Roku 1912 byl jmenován členem „Pracovního výboru pro německou lidovou píseň v Čechách“ (Arbeitsausschuss für das deutsche Volkslied in Böhmen) a roku 1921 byl navržen na jeho předsedu. Ministerským výnosem z 15. ledna 1931 byl ustanoven předsedou „pracovního výboru Ústavu pro lidovou píseň“.⁶³ Jungbauer se dále významně zasloužil o založení „Spolku pro národopis a lidové vzdělávání na Šumavě“ (Verein für Volkskunde und Volksbildung im Böhmerwald) a Muzea Šumavy (Böhmerwaldmuseum), které vzniklo 1. července 1923 v jeho rodné Horní Plané.

Nepřehlédnutelná byla Jungbauerova sběratelská aktivita, která byla zprvu teritoriálně orientovaná na jižní Čechy, tematicky hlavně na lidovou píseň. Ve třicátých letech byl pověřen vedením československé sekce Atlasu německého národopisu, což pro něj především znamenalo ujmout se složitě distribuace dotazníků přibližně dvanácti stům dobrovolným spolupracovníkům ve všech Němci obývaných oblastech ČSR. Jungbauer dále participoval jako přispěvatel na dalších velkých projektech německého meziválečného národopisu. Stal se kupříkladu autorem řady hesel v „Handwörterbuch des deutschen Märchens“. V polovině 30. let napsal rozsáhlý příspěvek k dějinám německé etnografie v ČSR, který byl mimo jiné publikován i v českém překladu v Československé vlastivědě.⁶⁴ Pravidelně přispíval do mnoha domácích a zahraničních odborných časopisů.

Z odborného hlediska u Jungbauera převládá zájem o lidová podání. Za své životní dílo sám považoval vydání rozsáhlé sbírky lidových písní z německé

⁶³ Archiv University Karlovy v Praze, Fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Personální spis G. Jungbauer 1921–1943. Jmenovací dekret Ministerstva školství a národní osvěty č.j. 30.728.V-31 z 10. 3. 1931, Sig. PII/1, číslo kartonu 49.

⁶⁴ Gustav JUNGBAUER, *Německý národopis*, in: Československá vlastivěda, řada druhá, sv. Národopis, Praha 1937, s. 341–381.

Šumavy.⁶⁵ Vedle klasických folklórních žánrů⁶⁶ se Jungbauer dále zajímal i o dějiny oboru, teoretické problémy, problematiku etnických a jazykových enkláv apod. Otevíral i nová, mnohdy interdisciplinárně pojatá témata. Zvláště ceněná byla v této souvislosti jeho monografie o lidovém léčitelství⁶⁷ nebo jeho výzkumy mluvy německých brančů v československé armádě.⁶⁸ Nejspíše díky svému lingvistickému vzdělání označoval Jungbauer výzkum jazyka za vůbec jeden z nejdůležitějších úkolů etnografie.⁶⁹ Zajímala ho především nářečí, která nepovažoval v opozici k pojetí Hanse Naumanna (viz níže) za „primitivní“ kulturní projev, nýbrž právě naopak za jev „mnohem pokrokovější než jazyk spisovný“.⁷⁰

Z hlediska etnografické programatiky zastával Jungbauer názor, že „německý národopis má shromažďovat a zkoumat duchovní a materiální kulturu lidu“.⁷¹ Svoje pojetí národopisu jako vědecké disciplíny nejobširněji formuloval ve dvou rozsáhlejších pracích,⁷² v nichž se zabýval jak dějinami disciplíny, tak specifiky sudetoněmeckého národopisu. Za předmět etnografického zájmu Jungbauer v souladu s předchozí národopisnou tradicí považoval (německý) lid, který definoval jako množinu „pokrevně příbuzných“ německých „kmenů“ (Volkstämme) v jejich geografické a historické danosti.⁷³ Objektlem sudetoněmeckého národopisu se podle něj měli stát Němci žijící v Československu, které však bylo třeba nově vymezit jako zvláštní identitární jednotku v rámci celoněmeckého národního kontextu. Sám Jungbauer ovšem přiznával, že „sudetoněmecký kmen“ je spíše souhrnem mnoha odlišných „podkmenů“,⁷⁴ které se teprve v podmínkách nově založené ČSR stávají specifickým „společenským osudu“.⁷⁵ Důležitým

⁶⁵ Gustav JUNGBAUER, *Volkstiedler aus dem Böhmerwalde*, sv. I a II, Prag 1930/1937; Gustav JUNGBAUER – Herbert HORNTTRICH (vyd.), *Die Volkstiedler der Sudetendeutschen*, Kassel 1938–1941.

⁶⁶ Např. Gustav JUNGBAUER, *Deutsche Sagen aus der Tschechoslowakischen Republik*, sv. I. a. II., Prag 1934 a 1935; Gustav JUNGBAUER, *Das lustige Buch. Deutsche Schwänke und Schmunzeln*, Karlsbad-Drahowitz 1936.

⁶⁷ Gustav JUNGBAUER, *Deutsche Volksmedizin*, Berlin u. Leipzig 1934.

⁶⁸ Podrobněji srov. Martin ZÜCKER, *Alltag im Multinationalen Heer. Interethnische Prozesse in der Tschechoslowakischen Armee der Zwischenkriegszeit*, in: *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 44, 2001, s. 115–134.

⁶⁹ G. JUNGBAUER, *Deutsche Volkskunde*, s. 23.

⁷⁰ Tamtéž, s. 31.

⁷¹ Tamtéž, s. 2.

⁷² Šlo o monografie: Gustav JUNGBAUER, *Geschichte der deutschen Volkskunde*, Prag 1931; G. JUNGBAUER, *Deutsche Volkskunde*.

⁷³ G. JUNGBAUER, *Deutsche Volkskunde*, s. 16.

⁷⁴ Sám nejčastěji užíval výrazy „Substämme“ nebo „Untergruppen“.

⁷⁵ G. JUNGBAUER, *Deutsche Volkskunde*, s. 21. Jungbauer užíval v prostrdí sudetoněmeckých krajských spolků do dnes frekventovaný výraz „Schicksalsgemeinschaft“.

tématem sudetoněmecké etnografie se proto stal výzkum, jehož cílem mělo být rozpoznat za lokálními zvláštnostmi německy hovořícího obyvatelstva českých zemí to, co je pro něj „kmenově jednotící“.⁷⁶

Jedna ze zmiňovaných prací⁷⁷ vyšla v řadě „Handbuch für die deutschen Schulen in der Tschechoslowakei“ a byla napsána jako příručka pro učitele na školách s německým vyučovacím jazykem v ČSR. Důvodem k masové distribuci této knihy byla změna učebních plánů, ke které došlo ve školním roce 1934/35, kdy byl národopis zařazen do školních osnov⁷⁸ a bylo třeba učitelům nabídnout vhodnou publikaci pro výuku nového předmětu. Jestliže bylo záměrem zmiňované práce podat stručný přehled „německého národopisu se zřetelem k sudetským Němcům“, jak zněl její plný název, pak byl tento cíl bezesporu překročen. Jungbauer se zde totiž věnoval i teoretickým otázkám, kupříkladu dobové diskuzi k tezím říšskoněmeckého etnografa Hanse Naumanna o „pokleslých kulturních státcích“ (gesunkenes Kulturgut). Jungbauer polemicky odmítl Naumannovy vývody, který podle něj zcela podlehli tehdejšímu módnímu zájmu o „primitivitu“, kterou jen údajně mechanicky projektoval na německého sedláka, přičemž „ztratil smysl pro německé zvláštnosti“.⁷⁹ Svoji argumentaci hájil přesvědčení o „tvůrčích silách“ a schopnostech vycházejících z lidu. Projev lidové kultury chápal ne jako pasivně přejaté deriváty z oblasti „vysoké kultury“ horní společenské vrstvy, ale jako nadindividuální projevy národa/lidu.⁸⁰

Jako „důležitý nový úkol“ etnografického výzkumu „německého území Československa“ označil Jungbauer též výzkum pohraničních oblastí a jazykových ostrovů.⁸¹ Tento nový výzkumný „úkol“ vyplýval podle Jungbauera z geografického rozmístění německé populace v ČSR, neboť „je rozdíl mezi Němcem žijícím ve vlastním státu a zahraničním Němcem, který obývá stát cizí“.⁸² Pro zahraniční Němce je údajně charakteristické dlouhodobé spojení s nejrůznějšími „sousedními národy“. Kontakt s jinoetnickými příslušníky se, jak Jungbauer vícekrát ve svých pracích zdůraznil, „během staletí projevil i v oblasti národopisu. Proto musí vědecký výzkum“, jak na jednom místě nedvojmyslně dodává, „od počátku postupovat strovnávacím způsobem a zohledňovat výsledky slovanského, pro oblast Karpat nadto také maďarského národopisu“.⁸³ Úkolem takto pojímaného národopisného výzkumu by pak mělo být „rozpoznat

⁷⁶ G. JUNGBAUER, *Deutsche Volkskunde*, s. 18.

⁷⁷ Jednalo se o G. JUNGBAUER, *Deutsche Volkskunde*.

⁷⁸ Došlo k tomu v rámci výuky německého jazyka.

⁷⁹ G. JUNGBAUER, *Deutsche Volkskunde*, s. 10.

⁸⁰ Tamtéž, s. 12.

⁸¹ Tamtéž, s. 21.

⁸² Tamtéž, s. 19.

⁸³ Tamtéž, s. 21.

zákony, podle nichž probíhala kulturní výměna mezi dvěma národy.⁸⁴ Tento způsob uvažování začala později prakticky rozvíjet nová generace sudetoněmeckých národopisců, zejména je třeba v této souvislosti zmínit terénní výzkumy Bruna Schiera na Slovensku.⁸⁵

Jungbauerovým nástupcem na univerzitě se po jeho úmrtí (1942) stal stříbrský rodák Josef Hanika. Studium germanistiky, slavistiky a filozofie na NUP začal Hanika v zimním semestru akademického roku 1919/1920. Mezi jeho učitele patřili oba hlavní protagonisté německého národopisu v Čechách Hauffen a Jungbauer. Titul doktora filozofie získal roku 1925. Tématem jeho doktorské práce byly svatebních obyčejů v kremnickém jazykovém ostrově na středním Slovensku.⁸⁶ Po ukončení vysokoškolského studia pracoval také Hanika zprvu jako středoškolský učitel. Akademickou kariéru začal asistentským místem v Seminárii německé filologie, kde se mohl plně věnovat národopisným tématům. Roku 1927 byl na tomto místě nahrazen dalším budoucím etnografem z mladší generace sudetoněmeckých národopisců Bruno Schierem. Od roku 1930 Hanika trvale působil v Praze, kde se mu podařilo získat místo středoškolského profesora na státním reálném gymnáziu.

V roce 1937 se Hanika habilitoval na pražské německé univerzitě prací o sudetoněmeckých lidových krojích⁸⁷ a byl zde jmenován docentem národopisu a starožitností (Dozent für Volks- und Altertumskunde). V akademickém roce 1937/38 převzal po pražském germanistovi Erichu Gierachovi kurz „Deutsche Stammeskunde“, který Gierach na univerzitě realizoval již v letním semestru roku 1929. Později následovaly další přednášky a cvičení z německého a srovnávacího národopisu. Hanikově habilitaci předcházely jeho studijní pobyty v Norimberku a Berlíně a studijní cesty po Pobaltí, Švédsku, Finsku a Dánsku. Během těchto cest navštívil čtrnáct národopisná muzea, v nichž se zajímal zvláště o sbírky lidového oděvu a o způsob jejich prezentace. Roku 1938 byl jmenován mimořádným profesorem národopisu na NUP, přičemž opět krátce působil jako středoškolský profesor na gymnáziu v rodném Stříbře a posléze v Chebu. Počátkem 40. let se stává vědeckým pracovníkem Sudetoněmeckého ústavu pro vlastivědný výzkum v Liberci. Počátkem prosince 1942 převzal nově založenou „Katedru národopisu a kmenových dějin Moravy“ na Katedře německých starožitností a národopisu na FF NUP (Lehrstuhl für Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens des Lehrstuhles für Deutsche Altertums- und

⁸⁴ Tamtéž, s. 22.

⁸⁵ Podrobněji stov. P. LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, s. 318 nn.

⁸⁶ Josef HANIKA, *Hochzeitsbräuche der Krennitzer Sprachinsel*, Reichenberg 1927.

⁸⁷ Josef HANIKA, *Sudetendeutschen Volkstrachten*, díl I.: Grundlagen der weiblichen Tracht. Kopfracht und Artung, Reichenberg 1937.

Volkskunde).⁸⁸ Hanikova akademická kariéra na NUP vyvrcholila v roce 1943, kdy se stal nástupcem Gustava Jungbauera ve vedení semináře a následně i po sledním pražským ordinářem německého národopisu v Praze.

Hanikův odborný zájem od počátku poutala materiální a duchovní kultura německých jazykových ostrovů na Slovensku, zejména kremnického. V okolí Kremnice a Německého Pravna realizoval roku 1922 svůj první terénní výzkum, při němž studoval především svatební obřad a sbíral lidové písně. Tento Hanikův badatelský zájem, který se vedle písně a obřadnosti dále orientoval na lidový oděv, se promítl do jeho prvních rozsáhlejších publikací, které byly věnovány svatebním obyčejům a lidovým krojům.⁸⁹ I další Hanikovy meziválečné publikace jsou postaveny na jeho terénních výzkumech německých jazykových ostrovů na Slovensku. Tímto svým zájmem a způsobem realizace etnografické praxe se Hanika přičinil ke skupině tzv. Sprachinselforscher (podrobněji viz níže).

Zájem o kulturu karpatských Němců se dále u Haniky projevil ve více jak sedmiletém vedení⁹⁰ odborného časopisu „Karpatenland“, u jehož založení roku 1928 v Liberci stál již zmiňovaný Erich Gierach. Časopis byl vydáván s podtitulem „Čtvrtletník pro dějiny, národopis a kulturu Němců v severních Karpatech“ a byl programově zaměřen na posílení tradiční kultury, dějin a jazyka slovenských, podkarpatoruských, haličských v menší míře i bukovinských, maďarských a slezských Němců. V letech 1928–1938 bylo publikováno celkem 11 ročníků tohoto dodnes etnograficky velmi zajímavého periodika.

Hanikovy vědecké i mimovědecké aktivity doznaly v několika nedávno publikovaných studiích rozsáhlejšího kritického zhodnocení.⁹¹ Na tomto místě jen poznamenejme, že během válečného období se Hanika, podobně jako i další sudetoněmečtí etnografové, politicky angažoval.⁹² Tato skutečnost nezůstala

⁸⁸ Bundesarchiv Berlin-Lichtenfelde, Ehem. Berlin Document Center (BDC)/NSDA-P-Personalkartei, Akte Dr. Josef Hanika, *30. 10. 1900.

⁸⁹ Míňeny jsou práce J. HANIKA, *Hochzeitsbräuche der Krennitzer Sprachinsel* a J. HANIKA, *Sudetendeutschen Volkstrachten*.

⁹⁰ Jeho dalšími vydavateli byli Erich Gierach a Friedrich Repp.

⁹¹ Stov. Tobias WEGER, „Völkische Wissenschaft“ zwischen Prag, Eger und München. *Das Beispiel Josef Hanika*, in: Christiane BRENNER u. a. (vyd.), *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*, München 2006, S. 177–208.; Martin ZÜCKERT, *Josef Hanika (1900–1963) Volkskundler. Zwischen wissenschaftlicher Forschung und „Volkstumskampf“*, in: Monika GLETTNER – Alena MIŠKOVÁ (vyd.), *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik, Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa*, Band 17, Essen 2001, s. 205 – 220.; P. LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, zejména s. 189 nn.

⁹² Členem NSDAP se Hanika stal 1. listopadu 1938. Pramen: Bundesarchiv Berlin-Lichtenfelde, Ehem. Berlin Document Center (BDC)/NSDAP-Personalkartei, Akte Dr. Josef Hanika, *30. 10. 1900.

pochopitelně bez vlivu i na jeho odbornou práci. Především na stránkách tehdejší politickou situací poznamenaného národopisného periodika „Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren“ (viz níže) publikoval celou řadu studií, v nichž lze vysledovat přímý vliv dobových rasových teorií, které se snažil aplikovat na národopisný materiál. Hanika kupříkladu hájil přesvědčení, že jisté kulturní prvky odrážejí rasové „podloží“ svých tvůrců nebo nositelů. To se následně snažil prokázat v podmínkách středoevropské lidové kultury, zvláště v souvislosti se studiem vesnického oděvu, který v duchu „Rassenkunde“ považoval za výraz jakýchsi „antropologických daností“.⁹³ Na druhé straně je třeba podotknout, že se jako jeden z mála snažil za daných podmínek ve středoevropském prostoru praktikovat srovnávací národopis, byť dobově podmiňný a ideologicky zatížený. Díky jeho výzkumům a terénním pobytům se tak do dnešního dne zachovaly zajímavé informace o komunitách, které po druhé světové válce zcela zanikly.

Důležitou stránku Hanikovy etnografické práce představovala aplikovaná Volkskunde, které se v různých formách intenzivně věnoval po celý svůj život, zvláště ale od roku 1937, kdy byl Sudetoněmeckými svazy (Sudetendeutsche Volkstumsverbände) pověřen vedením akce směřující k „obnově lidových krojů“ (Trachtenerneuerung).⁹⁴ Tohoto úkolu se zhostil ve spolupráci s Německým kulturním svazem (Deutscher Kulturverband), který v té době představoval nejen vlivný spolek etnické ochrany,⁹⁵ ale zároveň i nejvýznamnější a nejmasovější sudetoněmeckou organizaci v ČSR s více jak půlmilionovou členskou základnou.⁹⁶ Roku 1938 se Hanika stal členem jejího Hlavního výboru, v jehož rámci převzal vedení referátu „Lidová kultura“.⁹⁷ Ve válečných letech nadto organizoval folkloristický výzkum u německých předsídlenců z Besarabie, kteří

⁹³ Stov. Josef HANIKA, *Rassenseele und Stammescharakter*, in: Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 3, 1939, s. 41–49; Josef HANIKA, *Sippennamen und völkische Herkunft im böhmisch-mährischen Raum*, Prag 1943; Josef HANIKA, *Volkskundliche Erforschung völkischer Wesensart*, in: Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren 3, č. 6, 1944, s. 313–331.

⁹⁴ Archiv University Karlovy v Praze, Fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Seminar für deutsche Volkskunde, Die Nachfolge Jungbauers, sig. S8, číslo kartonu 69.

⁹⁵ K tomuto typu institucí srov. Petr LOZOVIUK, „Jednou to padne samo“. K historii etnického souputení o „nejmenší jazykový ostrov“ meziválečného Československa, in: Etnologický časopis/Český lid 89, č. 2, 2002, s. 105–123.

⁹⁶ Reinhard POZORNY, *Deutsche Schutzarbeit im Sudetenland. Die Tätigkeit des Deutschen Kulturverbandes 1918–1938*, Wien 1974, s. 44 a 36.

⁹⁷ Archiv University Karlovy v Praze, fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Seminar für deutsche Volkskunde, Die Nachfolge Jungbauers, sig. S8, číslo kartonu 69.

byli umístěni do záchytých táborů v tehdejší říšské župě Sudety.⁹⁸ Vedle již zmíněné problematické politické instrumentalizace etnografických dat, které se Hanika bezesporu propůjčil, je ještě třeba zmínit jeho orientaci na sběr, typologizaci a posléze i uchovávání a revitalizaci etnografických fenoménů. Tato snažení našla konkrétní výraz ve zřízení chebského muzea, o něž se Hanika výrazně zasloužil a které bylo slavnostně otevřeno roku 1941. V letech 1940–1943 působil Hanika jako jeho vědecký pracovník pro oblast národopisu.

V poválečných letech byl Hanika nucen sdílet osud mnoha dalších německých výhnanců z východní a střední Evropy. Osobní zkušenost z násilného vykořevení a ztráty vlasti se u něj promítla do etnografického zájmu o problematiku nuceně vysídlených osob do Spolkové republiky. V padesátých letech patřil mezi vůdčí osobnosti tzv. „etnografie vyhnanců“ (Vertriebenenvolkskunde).⁹⁹ Posléze se mu roku 1955 podařilo získat mimořádnou profesuru německého a srovnávacího národopisu na Ludwig-Maximilianově univerzitě v Mnichově. Zde se krátce před svou smrtí v roce 1963 ještě zasloužil o založení dodnes existujícího Institutu německé a srovnávací etnologie.¹⁰⁰ Jeho posledním asistentem a pozdějším dlouholetým pracovníkem na tomto pracovišti se stal pražský rodák Georg R. Schroubek, poslední etnograf německého jazyka pocházející z českých zemí.¹⁰¹

Německý národopis mimo akademickou půdu

Za jakési druhé centrum, v němž došlo k institucionalizaci specifické podoby sudetoněmeckého národopisu lze označit Liberec. Na rozdíl od Prahy, jejíž výlučná pozice jakožto středobod sudetoněmeckých vzdělávacích institucí byla celou řadou sudetoněmeckých osobností zpochybňována nebo přímo odmítána, spíňoval Liberec jednu z nejhlavnějších podmínek, které byly kladeny na adepta významného centra vzdělávacího života: Byl nejen z hlediska československých podmínek relativně velkým, ale hlavně etnicky německým městem. Z hlediska sledovaného tématu lze argumentovat, že v Liberci byl ještě ve větší míře než v Praze položen důraz na aplikovanou stránku etnografické práce a na její

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Srov. Josef HANIKA, *Volkskundliche Wandlung durch Heimatverlust und Zwangswanderung. Methodische Forschungsanleitung am Beispiel der deutschen Gegenwart*, Salzburg 1957.

¹⁰⁰ Pracoviště bylo roku 2003 přejmenováno na Institut für Volkskunde/Europäische Ethnologie.

¹⁰¹ K životu a dílu Georga R. Schroubeka srov. Georg R. SCHROUBEK, *Studien zur böhmischen Volkskunde*. Herausgegeben und eingeleitet von Petr LOZOVIUK, München Beiträge zur Volkskunde 36, München 2008.

popularizaci mezi nejširšími vrstvami obyvatelstva. Podobně jako v jiných regionech zde došlo k rozvoji lokálního Heimatforschung a Heimatbildung, na rozdíl od nich však zároveň i k systematizaci vlastivědných aktivit, jejichž vyvrcholení lze spatřovat v založení výše již zřejmě zmiňovaného Sudetoněmeckého ústavu pro vlastivědný výzkum (Sudetendeutsche Anstalt für Heimatforschung).

Propojení akademické etnografie s praktickým využitím národopisných znalostí pro „lidové vzdělávání“ (Volksbildung) či přímo s výchovně-vzdělávacím usměrňováním širokých lidových vrstev (Volkserziehung) je možné vysledovat prakticky od samého počátku tohoto oboru. Sběratelské aktivity, které stály u zrodu moderního národopisu, neměly jen sloužit archivaci mizejících forem tzv. lidové kultury. Zároveň představovaly nutný předstupeň jejich revitalizace, o kterou bylo v konečném důsledku usilováno. Spojování rodící se disciplíny s výchovnými nebo snad lépe „převýchovnými“ aktivitami je zřetelně přítomno již v etnografické koncepci Augusta Sauerera.¹⁰² Jeho žák Gustav Jungbauer, formuloval požadavek, aby jedním z hlavních úkolů národopisce bylo umožnit širokým vrstvám národního společenství „správně porozumět národopisným jevům své vlasti“.¹⁰³ Etnografický výzkum měl být proto praktikován z perspektivy, která by umožnila poskytnout „lidovým vychovatelům (Volkserziehern) a aktivistům spolků etnické obrany spolehlivý základ pro vybudování osvětové práce mezi lidem a pro péči o národní kulturní statky (Volkstumspflege)“.¹⁰⁴ Na „výchovné“ aktivity, jejichž příjemcem měly být nejširší lidové vrstvy se měla orientovat zejména etnografie, která byla pěstována v neakademickém prostředí.

První pokusy o koordinaci a institucionalizaci vlastivědně a pedagogicky orientovaných bádání lze datovat hluboko do 20. let minulého století. Již na počátku roku 1922 došlo k prvnímu vážnějšímu pokusu o ustanovení univerzitního pracoviště, které mělo být primárně věnováno taktó vyhraněnému etnografickému výzkumu. 26. ledna 1922 byla profesorským kolegiem ustanovena pětičlenná „Komise pro zřízení Vlastivědného institutu na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze“ (Kommission zur Errichtung eines Institutes für Heimatforschung an der philosophischen Fakultät der Deutschen Universität in Prag).¹⁰⁵ Komise, jejímiž členy byli profesori Erich Gierach, Adolf

¹⁰² Srov. Martin FRANCO, *Osobní fond Augusta Sauerera ve Wiener Stadt- und Landesbibliothek*, in: Studie a články k dějinám vědy a vědeckých institucí, Archiv AV ČR 2002, Praha 2003, s. 291–307.

¹⁰³ G. JUNGBAUER, *Deutsche Volkskunde*, s. 8.

¹⁰⁴ G. JUNGBAUER, *Sudeten- und karpathendeutsche Volkskunde*, s. 528.

¹⁰⁵ Archiv University Karlovy v Praze, fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Deutsche Volkskunde 1922–1934, Akta: Antrag auf Errichtung eines Institutes für Heimatforschung an der philosophischen Fakultät der deutschen Universität in Prag (vom 13. März 1922) u. Kommissionsbericht über den Antrag auf Errichtung eines

Hauften, Wendelin Toischer, Franz Spina a August Sauer, ve své nedatované interní zprávě navrhla zřízení jak institutu, tak i katedry vlastivědného výzkumu (Heimatforschung) na univerzitě, načež tehdejší děkan filozofické fakulty Oskar Kraus požádal Ministerstvo školství a národní osvěty o oficiální podporu tohoto snažení a tím i o jejich zřízení. V žádosti bylo argumentováno, že nově zřizovaný obor vyplňuje mezeru mezi akademickými pracovišti fakulty, neboť v rámci „vlastivědy“ (Heimatkunde) půjde o výzkum regionálních dějin, tedy o mikrohistorii německou populací obývaných regionů ČSR, jimž v této podobě není doposud věnována patřičná pozornost.¹⁰⁶

Již z původních představ na zřízení této katedry je patrná zaměřená akcentuace pěstování a posilování „vztahu k vlasti“, tedy aplikované stránky plánované vědecké činnosti. Jiným pokusem o etablování podobně orientovaného pracoviště na univerzitě byla poněkud pozdější snaha o založení „Katedry lidového vzdělávání“ (Lehrkanzel für Volksbildung), jejímiž iniciátory byli opět národopisně orientovaní vědci jako Adolf Hauften, Franz Spina nebo Erich Gierach. Nový vědecký obor „lidové vzdělávání“ byl přitom chápán jako subdisciplína pedagogiky, která stála v úzkém vztahu k tzv. etnické a národní psychologii (Völkerpsychologie, Nationalpsychologie resp. Volkspsychologie). K úkolům nového oboru mělo patřit získávání relevantních informací o „duši národa“ a to za účelem následné „praktické práce mezi lidem“ (Volksbildungsarbeit).¹⁰⁷ To zároveň znamenalo, že významnou část výuky také měla představovat příprava budoucích kadrů na jejich působení mezi nejširšími vrstvami německého obyvatelstva Československé republiky.

Ačkoli akademický senát Filozofické fakulty v přípisu z 18. května 1927 adresovaném Ministerstvu plně podporoval záměr na zřízení této katedry, byla tato aktivita, podobně jako ta předešlá, odsouzena k nezdaru. Poslední iniciativou, jejíž záměrem bylo institucionálně ukotvit vlastivědně-národopisná bádání na NUP, byl neúspěšný pokus dvou žáků Augusta Sauerera Emila Lehmannna a Ericha Gieracha etablovat nový univerzitní obor, který bychom mohli označit jako vědu o „formování národa“ (Volksgestaltung).¹⁰⁸ Také pro toto nové pracoviště bylo plánováno, že se na akademické půdě stane středobodem zájmu o „výzkum vlasti a národa“ (Heimat- und Volksforschung). Po neúspěchu i tohoto pokusu se národovědně a národovzdělávací aktivity přesunuly

Institutes für Heimatforschung an der philosophischen Fakultät der deutschen Universität in Prag.

¹⁰⁶ Archiv University Karlovy v Praze, fond: Filozofická fakulta Německé university v Praze. Deutsche Volkskunde 1922–1934, Akta: Kommissions-Bericht über den Antrag auf Errichtung einer Lehrkanzel für Volksbildungswesen.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ Srov. Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy IV. 1918–1990*, Praha 1998, s. 192.

do mimouniverzitního prostředí libereckého Sudetoněmeckého ústavu pro vlastivědný výzkum. Historii této významné sudetoněmecké výzkumné a vzdělávací instituce je věnována pozornost na jiném místě této publikace. Zde jen na okraj poznamenejme, že v této instituci byla věnována také velká pozornost národopisu.¹⁰⁹

Pro „volksbildnerské“ aktivity bylo obecně příznačné, že národopisu byla přisouzena specifická pedagogická funkce, která měla být uplatněna při zprostředkování hodnot tzv. lidové kultury (Volkskultur) nejširším vrstvám obyvatelstva. Jednotlivé kulturní artefakty byly nahlíženy jako hodnota sama o sobě, jako imanence a zároveň prostředek demonstrace národní osobitosti. Z hlediska takto postavené optiky bylo zřejmé, že aplikovaná dimenze etnografického bádání zde doznala ještě výraznější akcentuace, než tomu bylo v čistě akademickém prostředí, jemuž bude v souvislosti s problematikou aplikované vědy ještě věnována pozornost. Pro mimouniverzitní prostředí je z tohoto hlediska nutné zmínit zejména dvě osobnosti. Prvním byl učitel a regionální historik Josef Blau, druhým angažovaný etnograf a ideolog¹¹⁰ Emil Lehmann.¹¹¹

Zatímco Blau usiloval o zatraktivnění vlastivědné a etnické „výchovné práce“ (Volksbildungsarbeit) pro školství,¹¹² spatřoval Lehmann hlavní pole působnosti „Heimatsbildungu“ v tzv. vzdělávání dospělých (Erwachsenenbildung). Původní myšlenka na využití vlastivědných informací spočívala u Blaua v systematickém výzkumu všech stránek lidové kultury, které se zdály být hodnotné a proto i zachovánihodné pro budoucí generace.¹¹³ Roku 1915 publikoval studii s programovým názvem „Učitel jako vlastivědný pracovník“,¹¹⁴ ve které se pokusil formulovat principy vlastivědné práce v českoněmeckých podmínkách. Blauova příručka, která odpovídala na dobovou potřebu zvýšeného zájmu o problematiku etnicky definované vlasti, se stala skutečným bestsellerem. Její druhé rozšířené vydání vyšlo roku 1920 pod titulem „Der Heimatforscher“¹¹⁵ a doznalo v následujících letech mnoha dalších vydání.

¹⁰⁹ K činnosti této instituce, která přímo souvisela se sledovanou problematikou srov. P. LOZOVÍUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, s. 250–256.

¹¹⁰ Lehmann je možné označit za nejvýraznějšího stoupence nacionálního socialismu mezi významnějšími sudetoněmeckými etnografy.

¹¹¹ K životu a veřejné činnosti Josef Blaua a Emila Lehmann, stejně jako i některých dalších sudetoněmeckých protagonistů osvětového působení na nejširší lidové vrstvy srov. studii Kristíny Kaiserové o dějinách lidového vzdělávání v této knize.

¹¹² Josef BLAU, *Mehr Volkskunde!*, s. 144.

¹¹³ Tamtéž, s. 146.

¹¹⁴ Srov. Josef BLAU, *Der Lehrer als Heimatforscher. Eine Einleitung zu heimatkundliche Arbeit*, Prag – Wien – Leipzig 1915.

¹¹⁵ Srov. Josef BLAU, *Der Heimatforscher*, Prag 1920.

Ještě výrazněji zasáhl do profylaxe sudetoněmecké osvětové a propagační práce gymnaziální profesor Emil Lehmann. O jeho podílu na pokusech o etablování nového vlastivědného oboru na NUP jsme se již zmínili. Lehmann započal svá univerzitní studia v Praze a obohatil je studijními pobyty v Heidelbergu a Berlíně.¹¹⁶ Studia ukončil na NUP promoci u profesorů Sauera a Hauffena prací na téma Hölderlinova Hyperionu. V letech 1906 až 1928 působil jako středoškolský učitel na několika gymnáziích, mimo jiné v Praze, Lanškrouně a Ústí nad Labem.¹¹⁷

Aby se mohl plně věnovat svým národoveckým aktivitám, vystoupil Lehmann roku 1928 z československé státní služby a stal se jednatelem „Gesellschaft für deutsche Volksbildung in Reichenberg“. Ve třicátých letech se stal jedním z hlavních ideologů a propagátorů sudetoněmeckého etnického hnutí. Lehmannovy nacionální a mnohdy protičeskoslovensky orientované aktivity vyústily roku 1935 v tzv. „Ostravský velezářdný proces“, během něhož byl jakožto „velkoněmecký“ agitátor odsouzen československou justicí k trestu odnětí svobody.¹¹⁸ Před vykonáním rozsudku se mu však podařilo uprchnout do Německa. V Drážďanech obdržel obratem na tamní Technické univerzitě pozici honorárního profesora a stal se v jistém smyslu nástupcem Adolfa Spamera¹¹⁹ na Katedře německé filologie a národopisu.¹²⁰

Také ve svém novém působišti Lehmann pokračoval v ideologickém „boji“ za osvobození své sudetoněmecké vlasti od „českého jha“, jehož důležitá součást spočívala ve vhodné instrumentalizaci nejrůznějších etnografických dat. Do dějin sudetoněmecké etnografie se Lehmann zapsal zejména v souvislosti se dvěma tématy. První z nich představuje tzv. Sprachinselvolskünde, tedy etnografický výzkum německých jazykových enkláv, o němž se ještě podrobněji zmíníme. Druhé spočívalo v předložení prvního monografického zpracování sudetoněmecké lidové kultury.¹²¹ Tímto přehledem, který byl roku 1926 publikován pod názvem „Sudetoněmecký národopis“, Lehmann završil své dílčí etnografické výzkumy, aby se nadále plně věnoval otázkám, které souvisely s aplikací etnografického poznání pro potřeby „formování národní identity“

¹¹⁶ Lehmann studoval germanistiku, klasickou filologii a filosofii.

¹¹⁷ Srov. Ernst LEHMANN, *Um tiefere Würzeln. Sudetendeutsche Erinnerungen am Abgrund der Ersatzreligionen*, München 1979, s. 15 f.

¹¹⁸ K pozadí tohoto procesu srov. E. LEHMANN, *Um tiefere Würzeln*, s. 61 f.

¹¹⁹ Jednalo se o jednoho z nejvýznamnějších představitelů oboru v Německu.

¹²⁰ Srov. Reiner POMMERIN, *Geschichte der TU Dresden 1828–2003*, Köln – Weimar – Wien 2003, s. 142.

¹²¹ LEHMANN, *Sudetendeutsche Volkskunde*.

(Volksgestaltung).¹²² V tomto kontextu je třeba především zmínit jeho četné příspěvky k problematice sudetoněmecké „kmenové charakteristiky“.¹²³

Lehmann chápal sudetské Němce zpočátku jako kulturně a jazykově heterogenní etnické společenství,¹²⁴ které bylo teprve v důsledku nepříznivých vnějších podmínek přinuceno vytvořit politický celek.¹²⁴ Jeden z hlavních úkolů sudetoněmeckého národopisu proto spatřoval v zodpovězení otázky, jestli se toto společenství počíná formovat také v kulturní resp. etnickou jednotku.¹²⁵ Lehmann ale nebyl zainteresován tento proces pouze sledovat z hlediska metaúrovně vědeckého popisu, hodlal být také jeho aktivním účastníkem a spoluusměrnovatelem. A právě jako prostředek k dosažení tohoto cíle mělo sloužit „Volkserziehung“, které mělo směřovat k prosazení představy o existenci jednotného „sudetoněmeckého kmene“.

Používání a následné zevšeobecnění adjektiva „sudetoněmecký“, které může me považovat za první úspěšný pokus zahrnout pod jedním etnonymem jazykové a kulturně různorodé německé obyvatelstvo českých zemí, bylo do značné míry výrazem potřeby politického zvýraznění místního německého obyvatelstva. Směřovalo jak k posílení pocitu vnitřní solidarity uvnitř této skupiny, tak ke zdůraznění distance vůči Čechům, druhotně (a jaksi nechtěně) naznačovalo i jistou distanci vůči dalším partikulárně chápaným skupinám německého národa. Že se jednalo o úsilí, které ne vždy vyvolávalo na druhé straně hranice pochopení, naznačuje ve své práci říšskoněmecký geograf Otto-Albrecht Isbert. Ve svém přehledu „německých kmenů“ sudetské Němce nejen neuvádí, ale přímo obhajuje tvrzení, že ve skutečnosti „žádný nový sudetoněmecký kmen neexistuje“.¹²⁶ Jednotná a zavazující podoba sudetoněmecké identity pro Němce žijící v Československu byla však v této době již politickou realitou a v kontextu tzv. nových německých kmenů (die deutschen Neustämme) jim byla věnována i jistá pozornost tehdejší vědou.¹²⁷

¹²² Srov. Nachwort von Ernst LEHMANN, in: tamtéž, b. s.

¹²³ Např. srov. LEHMANN, Sudetendeutsches Grenzlandvolk; TENTÝŽ, Die Sudetendeutschen; TENTÝŽ, Volkheit im Volkstum; TENTÝŽ, Volkskunde und Volksgrenze; TENTÝŽ, Volkskunde in der Volksschule. Detailnější rozbor Lehmannovy koncepce sudetoněmeckví jsem předložil v následující práci: LOZOVÍUK, Identitätskonstruktionen in der Zwischenkriegs- und Kriegszeit.

¹²⁴ Emil LEHMANN, *Sudetendeutsche Volkskunde*, Frankfurt am Main 1978 (reprint vydání z roku 1926), s. 3.

¹²⁵ Nachwort von Ernst LEHMANN in E. LEHMANN, *Sudetendeutsche Volkskunde*, b. s.

¹²⁶ Otto-Albrecht ISBERT, *Volkssoden und Nachbarschaft der Deutschen in Europa*, Berlin-Leipzig 1937, s. 58.

¹²⁷ Srov. např. Martin WÄHLER (vyd.), *Der deutsche Volkscharakter. Eine Wesenskunde der deutschen Volksstämme und Volksschläge*, Jena 1937.

V očích Lehmana a jeho souputníků, pro něž národopis představoval základnu pro „Volksbildung“, se měla činnost etnografa a volksbildnera vzájemně doplňovat.¹²⁸ Rozpoznání potenciálu, který nová „německá“ vědní disciplína v sobě nesla pro německé etnické společenství, vedlo ve třicátých letech k formování již zmiňovaného požadavku, aby se národopis stal součástí středškolských učebních osnov.¹²⁹ Čím byl okruh zájemců o etnografickou a vlastivědnou problematiku širší, tím výrazněji byla pocítována potřeba systematizovat tato snažení. Již roku 1919 byl Lehmannem a Blauem z tohoto důvodu založen měsíčník „Heimatbildung“, který s podtitulem „Monatsblätter für heimatisches Volkswesen“ vycházel v Liberci. Spolu s tímto periodikem byly vydávány četné knižní řady, které byly věnovány nejrůznějším tématům, jako např. „Sudetendeutsches Volk und Land“, „Der Volksbildner“, „Flugschriften zur Heimatkunde und Volkserziehung“, „Ratgeber für Volksbildner“ nebo „Volksbildnerische Tagungshefte“. Od roku 1924 organizoval Erich Gierach mimimálně jednou ročně tzv. vysokoškolské a kulturní týdny (Hochschul- und Kulturwoche), jejichž převážně mladí účastníci byli vzděláváni v „dějních a (kulturních) specifických sudetoněmeckých“.¹³⁰

Také po organizační stránce doznaly „volksbildnerské“ aktivity institucionálního ukotvení. V polovině 20. let došlo k vytvoření několika zastřešujících organizací, ve kterých byly sdruženy četné lokální spolky. Mezi nejvýznamnější patřila liberecká „Gesellschaft für deutsche Volksbildung in der Tschechoslowakischen Republik“ a pražská „Hauptstelle für deutsche Schutzarbeit“. Aktivisté těchto institucí, mezi nimiž byli všichni tehdejší významní představitelé národopisného oboru, viděli jejich hlavní úkol v koordinaci a centralizaci německé kulturní práce v ČSR. Ideologické pozadí všech „volksbildnerských“ organizací přitom tvořilo přesvědčením, že teprve systematická výchova v národním duchu (Volksbildung) může dosáhnout vytvoření jednotného národa (etnické skupiny) z doposud „volných, nejednotných a rozštěpených částí populace“.¹³¹ Úkolem „Volksbildung“ bylo proto formovat národ (Volk) a vychovat ho v uvědomělé národní společenství (National-Gemeinschaft).¹³² V tomto kontextu bylo

¹²⁸ Srov. Emil LEHMANN, *Volkskundliches zur sudetendeutschen Landvolkbildung*, in: Monatsblätter für heimatisches Volkswesen 9, 1927/28, s. 2–3.

¹²⁹ Srov. b. a., *Die Volkstunde in der Mittelschule*, in: Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde 5, 1932, s. 116–117.

¹³⁰ Srov. Bruno SCHIER, *Prof. Dr. Erich Gierach (1881–1943)*, in: Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde 24, 1981, s. 289.

¹³¹ Emil LEHMANN, *Volksbildung im gegliederten Volk*, in: TENTÝŽ, (vyd.), *Zehn Jahre „Gesellschaft für deutsche Volksbildung in der Tschechosl. Republik“*, Reichenberg 1935, s. 3.

¹³² Tamtéž, s. 5.

slovo „vzdělávání“ (Bildung) stále častěji nahrazováno termínem „výchova“ (Erziehung). Toto pojetí logicky ještě posilovalo poptávku po srozumitelně zformované „vědě o národu“, která by byla schopna dodat jednoduché návody pro řešení aktuálních etnických, jazykových nebo kulturně motivovaných problémů. Etnografové se takto sami vmanipulovali do pozice expertů na „řešení“ etno-kulturních sporů. Z této pozice často vystupovali jako obránci „své“ skupiny proti intelektuální „agresi“ jiných konkurenčních národů.¹³³ Jejich angažovanost v národnostních třenicích vedla k vytvoření zvláštní podoby aplikovaného národopisu, který již cíleně dodával argumenty nacionálně vyostřeným politickým koncepcím. Na pozadí zostrujícího se česko-německého národnostního konfliktu bude v následující pasáži představena jedna z jeho frekventovaných forem.

Sudetoněmecký národopis ve službě „národní substanci“

Za příklad angažované etnografie, která měla napomáhat při konstruování sudetoněmecké kolektivní identity, lze označit také tzv. výzkum kmenových specifík (Stammesforschung) a studium etnických enkláv (Sprachinselveolkskunde). Na rozdíl od předšlého příkladu zde etnokonstitučního efektu nemělo být dosa-hováno prostřednictvím přímého působení na „lid“, nýbrž pomocí konstruování imaginární supraterritoriální solidarity. Také zde byl do popředí etnografické-ho zájmu postaven požadavek posílení sudetoněmeckého svérázu.¹³⁴ Jak již bylo naznačeno, němečtí národopisci tíhli nejen ke snaze postihnout utvářející se (novou) sudetoněmeckou identitu, ale též k tomu tento proces i funkčně usměrňovat. Hranice mezi těmito dvěma postoji nebyla mnohdy zřetelná. Za-ujímání identitárně formačních východisek korespondovalo s předchozí tradicí etnografického zájmu a zároveň anticipovalo jeho další myšlenkový vývoj, který byl později prezentován např. na stránkách nově založeného národopisného periodika „Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren“, které roku 1939 nahradilo relativně liberální „Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde“.

Na piedestalu národopisného výzkumu meziválečného období zaujalo vedle zkoumání tzv. jazykových ostrovů (Sprachinselveolkskunde) významné místo bádání o německém pohraničí (Grenzlandvolkskunde). Oba tyto přístupy byly rozvíjeny předními sudetoněmeckými etnografy a byl jim celkově přikládán

¹³³ Toto konstatování platí i pro příslušníky českého národopisu, který však není předmětem této stati. Více srov. Petr LOZOVÍUK, *Němečtí vystěhovalci z českých zemí a jejich ihre ethnische Auslegung. Zur Darstellung der kulturellen Unterschiede zwischen Deutschen und Tschechen in der Volkskunde*, in: *Jahrbuch für Europäische Ethnologie* 2009, s. 53–68.

¹³⁴ G. JUNGBAUER, *Geschichte der deutschen Volkskunde*, s. 31.

velký význam.¹³⁵ Na základě porovnání dobové národopisné produkce lze tvrdit, že ve třicátých letech převládl názor, že právě studium těchto periferních oblastí (pohraničí a národnostní enklávy) náleží k hlavním specifickým německé-ho národopisu v ČSR. Za lingvistickým a etnografickým zájmem o národnostní enklávy stálo axiomatické přesvědčení, že v situaci jazykového ostrova lze přehledně a ve zhuštěné podobě pozorovat a studovat archaické společenské jevy,¹³⁶ což již údajně v původní vlasti předků kolonistů není možné. Oblasti obydlené potomky německými dialekty hovořících kolonistů ze středozápadní Evropy byly tedy nejen považovány za národnostní enklávy, ale i za jakési „kulturní kon-tervy“. Za vhodný předmět národopisného studia zde byly shledávány mizející formy staré tradice, k jejichž popisu docházelo v prostředí relativně přehled-ných, především vesnických společností. Na okraj poznamenejme, že výzkum „krajánů“ v cizině, konaný v rámci tzv. Sprachinselveolkskunde, představoval jediný příklad, kdy byli národopisci programově vedeni svým badatelským zájmem za politické hranice své vlasti. Jednalo se přitom o silně selektivní a ideologicky podmíněný přístup k terénu, neboť informace o „v dále žijících soukmenovcích“, poukazy na jejich „věrnost zděděnému jazyku“ či životnímu způsobu byly nezdůdka využívány v rámci nacionální propagandy.¹³⁷

Tzv. „Sprachinselveolkskunde“ (dále v textu SIV) či obecněji „Sprachinsel-forschung“ se v průběhu prvních desetiletí 20. století postupně profiloval v ně-mecky mluvících zemích jako speciální etnografická subdisciplína. Na pomezí národopisu, geografie, rasologie, jazykovědy, statistiky, demografie, sociologie, religionistiky a historie bylo deklarovaným předmětem jejího studia „zkoumá-ní německých národnostních ostrovů“ v zahraničí. Tento badatelský směr byl ve své době nazírán jako součást „Auslanddeutsche Volkskunde“, v širším pojetí byl považován za součást tehdy konjunkturně se rozvíjející „Deutschtumskun-de“, všeobecné nauky o Němectví.¹³⁸ Za obecně přijímanou definicí „jazykového ostrova“ (Sprachinsel), který byl ústředním termínem „Sprachinselveolkskunde“, lze považovat formulaci, kterou uvedl Walter Kuhn ve své pro tuto oblast au-toritativní práci „Deutsche Sprachinsel-Forschung“. V Kuhnově chápání byl jazykový ostrov definován jako specifická „součást národní půdy“ (Volksboden) daného etnika, která je pouze prostorově oddělena od vlastního mateřského území a obklopena cizí národností.¹³⁹

¹³⁵ G. JUNGBAUER, *Deutsche Volkskunde*, s. 21.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Podrobněji srov. Petr LOZOVÍUK, *Němečtí vystěhovalci z českých zemí a jejich jazykové ostrovy v jihovýchodní Evropě*, in: *Češi v cizině* č. 10 S. BROUČEK (ed.), Praha 1998, s. 39–87.

¹³⁸ Walter KUHN, *Deutsche Sprachinsel-Forschung. Geschichte, Aufgaben, Verfahren*, Plauen i.V. 1934, s. 15.

¹³⁹ Tamtéž, s. 16.

Potřeba co možná nej přesnějšího vymezení základní terminologie vedla Kuhna ke specifickaci adjektiva „německý“, které bylo tehdy chápáno ve dvojím pojetí. Jednak jako označení „národní substance“ (Volk) a jednak jako označení nacionality (Nation). První pojem přitom označoval „společensví jazyka a krve“, tedy primordiální kategorii. Oproti tomu substantivum „Nation“ sloužilo k označení „svobodného společensví vůle s úsilím o existenci vlastního státu“.¹⁴⁰ Poměr mezi těmito dvěma kategoriemi specifikoval Khun následovně: „Přislušnost k národní substanci (Volk) je u určitého člověka dána věcnými danostmi, které jsou na jeho vůli nezávislé. Ani si jí nemusí být vědom, ba dokonce mu může být vlastní proti jeho vůli“.¹⁴¹ Oproti tomu „nacionalnost“ (Nation) podle téhož autora „představuje jasně uvědomované žijící a vůli nesné společensví, které vyrostlo v průběhu vývoje z nejrůznějších kořenů“.¹⁴²

Tyto Kuhnovy úvahy korespondovaly s dobovými pokusy nově reinterpretovat identitární kategorie, jejichž iniciátory nejednou byli na základě mentální společenské potřeby etnografové. Podle Kuhnova říšskoněmeckého současníka Maxe Hilderberta Boehma, autora národopisné¹⁴³ encyklopedické příručky z druhé poloviny 30. let, zahrnovala kategorie „Němec“ následující subkategorie: „Němec žijící v zahraničí“ (Auslanddeutsche), „Němec žijící ve vnitrozemí“ (Binnendeutsche), „Němec žijící v diaspoře“ (Diasporadeutsche nebo Inseledeutsche), „Němec žijící v pohraničí“ (Grenzdeutsche), „Němec žijící v Říši“ (Reichsdeutsche) a „etnický Němec“ (Volksdeutsche).¹⁴⁴ Že se jednalo o účelovou „in-group“ typologizaci, která vycházela z neoromantického nahlížení národa, které právě v tomto období dosahovalo v Německu svého vrcholu, dokládá i následující citát ze zmiňované publikace: „Tím, že národní socialismus přiznává každému jednotlivému Němci jakožto soukmenovci zvláštní práva a povinnosti, [...] stávají se obrysy nové národní pospolitosti (Volksgenossenschaft) zřejmější, což propůjčuje [dřívějšímu] lehce pocitově mlhavému pojmu národa (Volksgemeinschaft) pevnější, společensky a právně uchopitelný profil“.¹⁴⁵

V tomto teoretickém kontextu se tedy pohybovali zájemci o výzkum jazykových ostrovů, z nichž mnozí byli sami rodáci z pohraničních oblastí nebo

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 18.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 20.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Tento termín není českým ekvivalentem německého pojmu „Volkstumskunde“, který byl užíván k označení nacionálně vyostřené vědy, jejímž předmětem bylo „vše“ o Němectví. Z nedostatku adekvátní české terminologie používám (podobně jako na dalších místech) v textu výše uvedené označení.

¹⁴⁴ Max Hildebert BOEHM, *ABC der Volkstumskunde. Der Begriffsschatz der deutschen Volkstehre für Jedermann*, Potsdam 1936, s. 19.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 29–30.

přímo pocházeli z enkláv, které se posléze staly objektem výzkumu SIV. Právě v těchto regionech středovýchodní Evropy byla nejvýrazněji pocítována potřeba formulovat novou ideologii, která by reagovala na územně politické změny z let 1918–1920. Důsledkem poválečného vývoje proto byly i snahy po formování nových a reinterpretaci stávajících kolektivních identit příslušníků těchto oblastí. Jednu z taktů derivovaných nových kolektivních identit představovala velmi úspěšná transformace lokálních identit Němců žijících v českých zemích v novou intersubjektivní identifikaci. Na úspěchu této transformace diverzních skupin německými dialekty hovořících obyvatel českých zemí v sudetoněmeckou etnickou skupinu měli nemalý podíl i národopisci.

Reality jednotného kolektivního bytí Němců z českých zemí, nacházející svůj výraz nejenom v přesvědčení o společné identitě, ale manifestované též všeobecně akceptovaným skupinovým označením, bylo s konečnou platností doloženo skutečně až za časů Československé republiky.¹⁴⁶ Teprve pojmenování „sudetendeutsche“ proto můžeme považovat za první úspěšný pokus zahrnout pod jedním etnonymem jazykově a kulturně různorodé německé obyvatelstvo českých zemí. Byli to právě sudetoněmečtí národopisci, kteří se snažili vědecky odůvodnit oprávněnost představy o existenci jednotné (a závazné) sudetoněmecké identity, pod kterou zahrnovali nejen kulturně a jazykově mnohdy odlišné skupiny obyvatel své vlasti, nýbrž ji rozšiřovali i na potomky českoněmeckých kolonistů žijící v zahraničí.

V rámci tzv. „sudetendeutsche Sprachinselvolkskunde“ se ve svých studiích přímo či nepřímo snažili prokázat kulturní jednotu všech zahraničních Němců z českých zemí, nejednou prostřednictvím zdůrazňování jejich odlišností i vůči jiným místním německým skupinám. S myšlenkou považovat zahraniční Němce původem z českých zemí za jednotnou skupinu, více méně identickou s krajanů „doma“, přišla právě tato část sudetoněmeckých etnografů. Z hlediska této optiky pak bylo možné hovořit o těchto vystěhovalcích a jejich potomcích jako o více či méně kompaktní skupině. Vedení těmito ideologickými motivy přispěli němečtí národopisci z Čech, Moravy i Slezska v rámci celoněmeckého jazykového prostoru k vnitřnímu rozvoji SIV a k jeho obsahové krystalizaci. Není náhoda, že mezi nimi figurovali na předních místech všichni tři nejvýznamnější představitelé německého národopisu na pražské německé univerzitě, Hauffen, Jungbauer i Hanika.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Srov. Georg R. SCHROUBEK, *Die künftliche Region: Beispiel „Sudetenland“*, in: Helge GERND – Georg R. SCHROUBEK (vyd.), *Regionale Kulturanalyse*, München 1979, s. 25–29.

¹⁴⁷ Německých etnografů pocházejících z českých zemí, které je možné přiřadit k SIV, však bylo mnohem víc.

Reflexe zahraničních enkláv byla v SIV prováděna z premisy domnělé tradice onality těchto lokalit. Skutečná či zdánlivá izolovanost národnostních „ostrovů“ byla stavěna do popředí zájmu a zároveň ceněna jako hodnota sama o sobě. Toto statické pojetí znemožňovalo studované „ostrov“ vnímat jako kontaktní zóny dvou nebo více etnických skupin. Interetnický aspekt těchto lokalit byl proto spíše přehlížen. Přes silnou ideologičnost „Sprachinselvolkskunde“, je ovšem na druhé straně třeba přiznat, že některé její přístupy byly později rozvíjeny moderním bádáním v oblasti etnických procesů a následně i tzv. mezikulturní komunikace. Jako příklad takovéto změny paradigmatu lze zmínit vývoj badatelského profilu jedné z nejvýznamnějších německých poválečných etnoložek Ingeborg Weber-Kellermann. Weber-Kellermann původně sama ještě vycházela z tradice SIV, svým dílem ji však nejen kriticky překonala,¹⁴⁸ ale zároveň udala i nový směr, kterým se dále v německé etnologii vyvíjelo studium kontaktních etnických smíšených oblastí.¹⁴⁹ Jejím programatickým vystoupením z konce 50. let se také datuje počátek masivní kritiky, kterou SIV sklídila a její nahrazování moderními přístupy tzv. studia interetnicity.

Přes zmiňovanou kritiku SIV je Jungbauerova programatická práce ke studiu jazykových ostrovů¹⁵⁰ považována, spolu s Kuhnovým dílem,¹⁵¹ za „nejvýznamnější teoretický příspěvek ke studiu jazykových izolátů [v německé etnologii]“.¹⁵² Její vcelku pozitivní hodnocení vychází právě z přesvědčení, že některé postupy zavedené SIV v jistém ohledu anticipovaly poválečné studium interetnických procesů. Podobně vcelku kladně je v této souvislosti hodnocen Jungbauerův přínos pro poválečnou etnolingvistiku.¹⁵³ Diferencovaný a poměrně pozitivní pohled na předválečné německé studium jazykových ostrovů je vysledovatelný také v zahraničí, např. v současné maďarské etnografii.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Srov. Ingeborg WEBER-KELLERMANN, *Zur Frage der interethnischen Beziehungen in der „Sprachinselvolkskunde“*, in: Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XIII/62, 1959, s. 19–47.

¹⁴⁹ Srov. Ingeborg WEBER-KELLERMANN, *Probleme interethnischer Forschungen in Südosteuropa*, in: Ethnologia Europaea 1, 1967, s. 218–231.

¹⁵⁰ Gustav JUNGBAUER, *Sprachinselvolkskunde*, in: Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde 3, Prag 1930, s. 143–150, 196–204, 244–256.

¹⁵¹ W. KUHN, *Deutsche Sprachinsel-Forschung*.

¹⁵² Annemie SCHENK – Ingeborg WEBER-KELLERMANN, *Interethnik und sozialer Wandel in einem mehrsprachigen Dorf des rumänischen Banats*, Marburg 1973, s. 3.

¹⁵³ Srov. Kurt REIN, *Religiöse Minderheiten als Sprachgemeinschaftsmodelle. Deutsche Sprachinseln äußereuropäischer Ursprünge in den Vereinigten Staaten von Amerika*, Wiesbaden 1977.

¹⁵⁴ Srov. József LISZKA, *Národopis Maďarov na Slovensku*, Komárno-Dumajská Streda 2003, s. 29 nn.

Závěrečné poznámky

Ač lze obecně konstatovat, že rozvoj německé etnografie v českých zemích vycházel minimálně ze tří ideových zdrojů, je oprávněné argumentovat, že určující vliv na utváření a podobu sudetoněmeckého národopisu mělo české prostředí, vůči němuž se tento polemicky profilloval. I v Čechách, podobně jako v jiných oblastech šířeji chápané střední Evropy, se začíná projevat spontánní zájem o etnografický materiál již od přelomu 18. a 19. století. Vedle etnocentrického, tedy nacionálně soběstředného vnímání oboru, lze ve druhé polovině 19. století v českoněmeckých podmínkách ještě rozeznat náběhy k srovnávací etnografii, která byla vnímána jako „nacionálně neutrální“ disciplína. Pro toto pojetí bylo charakteristické, že etnografický zájem nebyl výhradně orientován na exkluzivní výzkum německojazyčné populace. Jeho cílem bylo naopak prokázat, že monarchie je sice tvořena odlišnými prostorovými, historickými a etnickými substráty, ale zároveň, že vytváří životaschopnou jednotku, podloženou řadou strukturálních podobností. Protagonisté tohoto směru se proto nejednou pokoušeli zaujmout zprostředkovatelskou roli „mezi jednotlivými centry nacionálně orientovaných etnografií“,¹⁵⁵ obvykle za přispění srovnávacího přístupu. Tito rakouští etnografové se proto neomezovali jen na výzkum německé části obyvatel monarchie, ale přinejmenším stejnou měrou se zajímali o další etnografické skupiny, které v jejich pojetí spoluvytvářely „státně-politický“ rakouský národ.¹⁵⁶ Jako charakteristický příklad tohoto dobového přístupu k srovnávací etnografii z řad německy publikujících autorů z Čech lze uvést dílo manželů Düringsfeldových.¹⁵⁷

Po otřesech vyvolaných následky první světové války, které vedly k rozpadu rakousko-uherského soustátí, došlo v německy mluvících oblastech monarchie ke zvýšení etnografického zájmu o německy hovořící populace. Důsledkem tohoto vývoje, který plnou měrou zasáhl také území obývané sudetskými Němci, byla následná provincializace etnografické činnosti, která se projevila ve výlučné orientaci na vlastní regiony a z metodologického hlediska v podřízení se říšskoněmecké etnografii. Hlavním badatelským proudem se pak stala „heimische Volkskunde“, která korespondovala s ideologicky podezřelými koncepty předválečné a válečné „völkische“ etnografie.

¹⁵⁵ Michael HABERLAND, *Der Verein für österreichische Volkskunde 1894–1904*, in: Zeitschrift für österreichische Volkskunde 10, 1904, s. 178.

¹⁵⁶ Za všechny jmenujme patrně nejvýznamnější představitele tohoto směru Raimunda Friedricha Kaimdla, Michaela Haberlanda nebo Friedricha Salomo Krausse.

¹⁵⁷ K tématě zapomenutému dílu a odkazu Idy von Düringsfeld a jejího manžela Otto von Reinsberg-Düringsfelda srov. P. LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, s. 59 nn.

Další dobovou alternativou k etnickému národopisu mohl představovat zájem o výzkum nejnižších společenských vrstev vlastního národa, v dobové definici švýcarského etnografa Eduarda Hoffmanna-Krayera pojaté jako studium „vulgus in populo“.¹⁵⁸ Také pro tento přístup k etnografickému terénu bylo příznačné, že zde nedocházelo k vyhranění akcentuaci etnické problematiky. Němečtí etnografové z českých zemí zpočátku v tomto duchu upřednostňovali témata klasického národopisného kánonu. Zvláštní pozornost byla přitom věnována zejména lidové slovesnosti. Po vzniku Československé republiky jimi ale začala být ve zvýšené míře frekventována témata související s identitářním posilováním nově se definujícího německého společenství v ČSR. Od této doby také docházelo v německém jazykovém prostředí k výraznější problémové krystalizaci oboru a k jeho následné akademické institucionalizaci. Nebylo přitom náhodné, že jednou z prvních německojazyčných univerzit, na kterých došlo k plnému etablování národopisu se stala Pražská německá univerzita. Etnografii bylo totiž v národnostně složitě situaci českých zemí dáno plnit další, mimovědecké funkce, které jí ale na druhé straně zajistily významné společenské zviditelnění a výrazně se tak spolupodílely na jejím rozkvětu v meziválečném období.

Ačkoli se představitelé sudetoněmecké etnografie považovali za součást velké německojazyčné národopisné tradice, lze v jejich produkci vysledovat i snahu po vymezení se vůči říšskoněmecké etnografii. Za nejvýraznější diferenační moment lze považovat zvláštnosti, které vyplývaly ze sudetoněmeckých politicko-kulturních daností. Po té, co se v rovině politické agitace sudetští Němci sami začali vymezovat jako etnická skupina, jejíž členové sdílí jednotnou kulturu, jazyk a kolektivní identitu a která je ale přinucena žít v jimonárodním státním celku, začalo být zřejmé, že etnografie je onou vědeckou disciplínou, jež může legitimizovat mnohé nároky, které byly vznášeny na politické úrovni. Snaha po etnografickém definování obecně sudetoněmeckých charakteristik tak byla jen logickým pokračováním a doplněním autonomistických politických aktivit, které posléze vyústily v požadavek po teritoriálním rozdělení země podle etnického klíče. Můžeme se tedy odvážit konstatování, že z důvodu dobové politické relevance patřili němečtí etnografové z českých zemí v celoněmeckém kontextu k předním představitelům nacionálně exponované tzv. etnografie pohraničních oblastí a etnických enkláv (Grenzland- und Sprachinselvölkerkunde). Podobně koncipovaná ideologická instrumentalizace oboru byla ale vlastní i české tradici, vůči níž se sudetoněmecký národopis polemicky vymezoval. Jak konkrétně tyto polemiky vypadaly, lze doložit odkazem na diskuze, které byly vedeny ohledně

etnické původnosti nejrůznějších artefaktů tzv. lidové kultury jednotlivých oblastí českých zemí.¹⁵⁹

Z hlediska institucionalizace oboru lze tvrdit, že zatímco se v českém prostředí národopis prosadil jako etnoemancipační věda již koncem 19. století, což vedlo k první vlně jeho formální institucionalizace,¹⁶⁰ na německé straně proběhlo rychleji pozdější ukotvení národopisu na akademické půdě. Také tento vývoj souvisel s rozpoznáním etnoemancipačního potenciálu nové disciplíny pro kulturní a jazykové společenství, které se ocitlo v národním státě, se kterým se většina jeho příslušníků vnitřně neidentifikovala. Očekávání, která byla s národopisem spojována v souvislosti s řešením nastalých společenských problémů, vedla k výraznému vzrůstu prestiže tohoto oboru, což se projevilo nejen v zakládání nových národopisných institucí, ale také velkým zájmem, který o etnografii projevovali studenti a vůbec nejšířší zainteresovaná veřejnost. Příbližně od poloviny 30. let byl i ve vlastním Německu patrný nárůst společenské prestiže národopisných disciplín. Tento vývoj byl však spojen se stále zřetelnějším politickým tlakem a ideologickou infiltrací oboru. Ideologická instrumentalizace „nových přístupů“ v etnografii (např. v souvislosti s tzv. Rassenkunde) se s jistým zpožděním promítla i do vývoje na NUP. Již od 30. let 20. století tak můžeme na německé pražské univerzitě poměrně zřetelně sledovat postupný vzestup přímé ideologizace vědy.

Vztah ideologie a vědy byl sice pro středoevropské prostředí (včetně českého) do jisté míry tradiční, míra angažovanosti akademické obce se však na sklonku třicátých let stala již skutečně nepřehlédnutelnou. Zatímco v předcházejícím období docházelo ke spojení vědecké činnosti a politiky jaksi spontánně, od konce 30. let je politická angažovanost považována za nutnou podmínku další existence na univerzitě.¹⁶¹ Je pochopitelné, že proces nacizace univerzity byl urychlen událostmi z let 1938–39. Intelektuální změnu klimatu lze vysledovat i na základě reflexe nově zaváděných pracovišť, na nichž mělo být reagováno na aktuální politický vývoj a která – i s pomocí etnografických metod – měla přispět k legitimizaci nového pořádku a legalizaci prováděných nebo připravovaných expanzivních plánů nacistického režimu.¹⁶²

¹⁵⁹ K těmto polemikám podrobněji stov. P. LOZOVIUK, *Böhmisches Volkskulturen*.

¹⁶⁰ Roku 1891 bylo založeno ústřední národopisné periodikum Český lid, roku 1893 Národopisná společnost československá a o další tři roky později Národopisné muzeum československé.

¹⁶¹ Podrobněji stov. Alena MÍŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002.

¹⁶² Ať už se jednalo o nové univerzitní pracoviště v Praze, instituty nově založené Nadace Reinharda Heydricha nebo nové sekce reorganizovaného libereckého Sudetoněmeckého ústavu pro výzkum země a lidu. Podrobněji stov. Andreas WIEDEMANN, *Die*

¹⁵⁸ Stov. Eduard HOFFMANN-KRAYER, *Die Volkskunde als Wissenschaft*, Zürich 1902, s. 13.

Ať už hodnotíme německojazyčnou etnologickou produkci v českých zemích jakkoliv kriticky, je však zároveň nepopiratelné, že česká a sudetoněmecká národopisná a folkloristická tradice vycházely z obdobných předpokladů a představ. Aktivní kolaborace s totalitními režimy, nacionální zaujatost a ideologičnost ve způsobu vědeckého uvažování jim byly právě tak společné, jako snaha po co nejpreciznějším zmapování mizejících kulturních forem a životních způsobů. Stinnou stránkou tohoto vývoje byla skutečnost, že se pro národopis, jak se vyvinul ve středoevropských podmínkách, stalo charakteristické propojení vědeckého bádání s nacionální ideologií. Toto spojení vždy vedlo k selektivnímu pohledu na předmět národopisného výzkumu a nejednou dokonce anticipovalo jeho samotné výsledky. Vstup ideologie do humanitních věd měl a má mnoho podob. Jako příklad politické instrumentalizace etnografie byly v této kapitole zvoleny přístupy aplikované v rámci tzv. „volksbildnerkých“ aktivit a tzv. „Sprachinselvolkskunde“. Teoretické předpoklady a metodologické koncepce, které lze rozpoznat v jejich pozadí, vycházely z apriorních ideologicky podmíněných východisek a představovaly tak předpojaté vidění společenské reality, tedy ne její co nejserióznější vědeckou analýzu.

Je nasnadě, že tyto „vědecké“ postupy měly závažné politické důsledky. Kam až mohla vést hodnotová hierarchizace lidských kolektivů a ideál rasové a etnický homogenního prostoru, ke kterým se etnologické a etnografické myšlení ve střední Evropě postupně propracovalo, ukázal následující vývoj. Silná inklinace k ideologicky formulované „aplikované“ vědě (zvláště v sociologii a antropologii) směřovala a v první polovině 40. let 20. století vyústila v otevřeně rasistické zkoumání problematiky „promíšení krve“ (Blutvermischung)¹⁶³ a v aktivní účast nejednoho národopisce na přípravě a zčásti i v realizování nacistické představy o „nové Evropě“. Na druhé straně je třeba zmínit, že předválečný výzkum etnických enkláv částečně anticipoval poválečné uvažování o společenských procesech v situaci interetnické a interkulturně koncipovaných regionů. V tomto smyslu byl jedním z podkladů paradigmatické změny, která je v německojazyčné etnologii známa jako obrat k interetnickému pojetí studia národopisných fenoménů.

Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945), Dresden 2000.; P. LOZOVÍUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess*.

¹⁶³ Vycházelo se zde z předpokladu, že národnost je cosi objektivního, co zásadním způsobem determinuje jednotlivce a zároveň, že je mu objektivně, protože geneticky daná. Zvláštní pozornost zde byla proto věnována zkoumání příbuzenských vztahů mezi mluvčími českého a německého jazyka určitých národnostně smíšených regionů a to především za účelem prokázání německého (tedy objektivního protože „biologického“) původu obyvatelstva hlásícího se v dané oblasti k české národnosti.

NĚMECKÝ NÁRODOPIS V ČSR.

KULTURA DUCHOVNI

ČÁST VŠEOBECNÁ

Německý národopis v Československé republice zaujímá v celku německého národopis vůbec místo zvláštní. Týká se totiž obyvatelstva zjižního v pohraničí a v jazykových ostrovech, u něhož se stulety styk s národy sousedními projevil po stránce národopisné. Proto musí toto badání již od počátku postupovat cestou srovnávací a přibližně k výsledkům národopisu slovenského a pro země karpatské nadto také k výsledkům národopisu maďarského.

Již Němci pohraniční, které oddělují od národního celku jen státní hranice a kteří se proto mohou účastnit společného kulturního vývoje, prožívají důsevně a kulturní vývoj odlišný, jenž vyplývá ze zvláštních školských a výchovných poměrů jejich státu a ze společného života s jinými národy. Stávají se tak mostem mezi národem vlastním a národy cizími a jejich působení máže za jistých okolností býti pro kulturu všílidskou blahodárné.

Při obyvatelích jazykových ostrovů sahají prostorové spojení s lidem vlastního jazyka, a tím se utěňuje silnější působení okolního cizího národa. Nicméně obyvatelstvo jazykových ostrovů líp hrouzvnatě na své národnosti a mnohdy v jádře svého území zachovalo dědictví otců v podobě starobylé. Avšak na okrajích jazykových ostrovů se ovšem objevují podoby smíšené a přejaté, a ty pak u malých jazykových ostrovů a u sídel roztroušených zasahují také samo územní jádro.

Zvláštní postavení německého národopisu v Československé republice se národně obrazí v mapách „Atlasu německého národopisu“ („Atlas der deutschen Volkskunde“); na příslušných pět dotazníků, z nichž každý obsahuje po 50 otázek, odpovědělo od r. 1930 přibližně 1400 spolupracovníků z území obývaného německou menšinou.¹⁾ Jednak lze zřetelně pozorovati souvislost a shody s národopisnými jevy v sousedním území říšskoněmeckém a rakouském, jednak však jsou zřejmé zvláštnosti, jichž naprostě vysvětlení bude ve většině případů možné teprve tehdy, až se „Atlas národopisu německého“ doplní „Atlasem národopisu československého“.

Novější německé národopisné badání v Československé republice rozšiřuje své zkoumání také na ony osady v cizině, které kdysi založili němečtí vyatěhovalci z Čech, Moravy a Slezska. Jsou to zejména německé osady v Polsku, kde hospodářsky nejvíce rozkvetl Machliniec v Haliči, ostředlený v letech 1823—1830 obyvateli z Chebska, v Rusku, kde na př. se v r. 1862 usadili na Krymu němečtí vyatěhovalci z české části Hřebečska, v Rumunsku, v Jihooslavii atd.

LIDOVÉ BÁSNICTVÍ

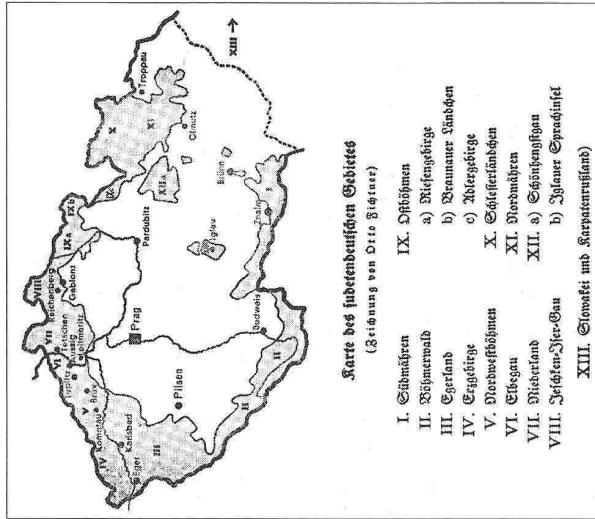
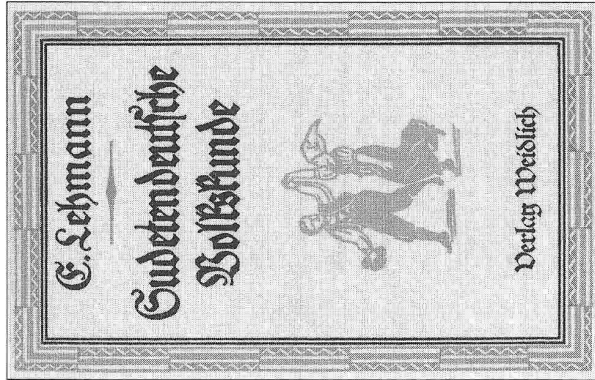
Povídka.

Zde jde v podstatě o troji druh vyprávěcího lidového básnictví, o pohádku, o pověst a o žertovnou povídku; mezi nimi jsou rozmanité přechody, takže leckdy je lze těžko rozlišiti a ohraničiti.

Na území obývaném německou menšinou je na příklad rozšířen příběh o „Cisari a uhliři“, který se na Sumavě vypráví o ctsari Karlovi, a proto je třeba jej označiti za pověst. Jméno císaře Karla se však vyskytuje jen v první větě, a vy-

¹⁾ Autor užívá výrazu „deutsches Gebiet“ a p. příklad připísbobíl názvosloví autorovo úřední praxi československé.

Obr. 1. Patrně jedinou česky psanou studií Gustava Jungbauera byla roku 1937 publikovaná stať na téma německého národopisu v Československu. Podle všeho se ovšem jednalo o přehled staršího německého psaného textu. Ze sbírky autora.

Obr. 2. Lehmannova studie z roku 1926 byla prvním monografickým sumářem lidové kultury Němců z českých zemí. Na obrázku je reprodukce úvodní stránky reprintu práce z roku 1978. Ze sbírky autora.

Obr. 3. Etnografická rejmizace sudetoněmeckého území podle Emila Lehmann. (Emil Lehmann, Sudetendeutsches Grenzlandvolk. Das Sudetendeutschtum in seiner stammlichen landschaftlichen Entfaltung, in: Stimmen der Landschaft 8, Dresden 1937, s. 10.). Ze sbírky autora.

Hledání centra

Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách
v 19. a první polovině 20. století

Kristina Kaiserová – Miroslav Kunštát (eds.)

Ústí nad Labem 2011